

МӘКТӘП КИТАПХАНӘСЕ

ТАПКЫР ЕГЕТ

ТАТКНИГОНЗАТ • 1956

МӘКТӘП КИТАПХАНАСЕ

ТАПКЫР ЕГЕТ

Татар халык әкиятләре

ТАТКНИГОИЗДАТ

Яшьләр-балалар әдәбияты редакциясе

Казан

1956

* * *

Төзүчесе
К. Г. Котдусова.

Редакторы
Р. Т. Вәлиева

Тышлык художнигы
В. В. Карамышев

Л. Фәттахов
рәсемнәре

* * *

КЕЧЕ ЯШЬТӘГЕ БАЛАЛАР ӨЧЕН

ТАПҚЫР ЕГЕТ

Бер фәкыйрьнең өч улы була. Моның зур улы эш эзләп читкә чыгып китә. Атасы әйтә:

— Фәлән авылга барсаң, Мусага кермә,— ди.

Малай китә, теге авылга керә, Мусаның нәкъ үзенә очрый.

— Бабай, сиңа хезмәтче кирәк түгелме?— ди.

— Кирәк,— ди теге.

— Исемен кем?

— Муса.

— Юк, ди, егет әйтә,— әти Мусага керергә кушмады,— ди.

Малай туры урамнан барганда, Муса карт астагы урамнан әйләнеп тагы моның каршысына килеп чыга. Малай әйтә:

— Мин эш эзләп йөрим, кеше кирәк түгелме?— ди. Муса әйтә:

— Кирәк,— ди.

— Исемен кем?

— Муса,— ди. Теге егет:— Бу авылда Мусадан башка кеше юктыр, ахры, ялланам инде,— ди.

Бу яллана шул шарт белән: ачу китерештән. Муса әйтә:

— Сиңа ашаган саен бер чынаяк чэй белән бер телем икмәк булыр, ашыйсың да торып китәсең. Шуңа ачуың килсә, аркаңнан бер телем каеш телеп алырмын. Минем ачуым килсә, син минем аркадан телеп алырсың,— ди.

Ни булса булды, егет кереп эшкә тотынды. Кайтып ашарга утыра: бер чынаяк чэй, бер телем икмәк моңа. Дүрт-биш көн эшлэгәч үк чыдарлык хәле калмады моның. Беркөнне егет эштән кайтып чәйне эчте дә чынаякны ныграк каплады. Муса әйтә:

— Әллә, улым, ачуың киләме бер чынаяк чэй эчеп, бер телем икмәк ашаганга?— ди.

Егет әйтә:

— Эшләп-эшләп туйганчы ашамагач, нишләп ачуың килмәсен?— ди. Малайның аркасын ачып, бер телем каеш кисеп ала да жибәрә бу моны.

Уртанчы малай да барып, шулай ук булып кайта.

Инде кече малай китә. Тагын теге карт туры килә.

— Бабай, сиңа хезмәтче кирәк түгелме?— ди. Бабай әйтә:

— Кирәк,— ди.

Егет әйтә:

— Исемен кем?

— Исемем Муса.

Егет әйтә:

— Миңа Муса кирәк иде дә шул, минем эзләп йөргәнем син идең,— ди.

Кереп эш башлый бу. Бер, ике, өч көн бик яхшы хезмәт итә. Бер телем икмәкне ашап, бер чынаяк чәйне эчә дә әйбәт кенә чынаягын каплай. Муса әйтә:

— Бер телем икмәк ашап, бер чынаяк чәй эчкәнгә бер дә ачуың килмиме?— ди. Егет әйтә:

— Юк, ачуым килми,— ди.

— Иртәгесен,— ди Муса,— күрше малайлар белән сарык көтәргә барырсың, бик яхшы эшлисең икән,— ди.

Болар сарык көтәргә баралар. Елгага төшөп, Мусаның бер симез сарыгын суялар да иптәшләре белән бергә пешереп ашыйлар.

Кич кайта бу, өстәл арасына кереп утыра, бер чынаяк чәй эчә, чынаягын каплай да кузгала.

— Улым, ди Муса, бер телем икмәк ашап, бер чынаяк чәй эчкәнгә ачуың киләме әллә?— ди. Егет әйтә:

— Юк-юк, бабай, ачуым килми,— ди.— Теге тирән елгада синең бер симез сарыгыңны суеп ашадык, бабай, синең ачуың килмиме?— ди. Муса:

— Юк-юк,— дигән була.

Муса хатынына әйтә:

— Бу малайны сарык көтәргә жибәрмик, ди, бу өйрәтер ахрысы безне,— ди.— Бүген ат көтәргә бар, балам,— ди егеткә.

Икенче көнне ат көтәргә баралар. Мусаның бер симез биясен суялар да рәхәтләнеп тамакларын туйдыралар, тиресен сатып, чәй-шикәр алалар.

Кич кайта, өстәл кырыена утыра, бер чынаяк чәй эчә дә чынаягын каплай, бер телем икмәкне ашый да торып китә.

Муса әйтә:

— Улым, әллә бер телем икмәк ашап, бер чынаяк чәй эчкәнгә ачуың киләме?— ди.

— Юк-юк, ди егет, бүген синең бер симез бияңне суеп ашадык әле. Синең ачуың килмиме?— ди.

— Юк-юк, дигән була Муса, үзе «уһ-уһ» ди.— Алайса моннан соң йорт эше эшләрсен син, улым,— ди.

Беркөнне Мусага кунаклар килә.

— Улым,— ди, кунаклар килде, бер сарык суй,— ди.

— Бабай, кайсын суйыйм?— ди.

Муса моңа күн бияләй чыгарып бирә:

— Шушыны ки дә шапылдат, кайсы сиңа караса, шунысын суй,— ди.

Малай, күн бияләйне киеп, абзарга кереп кулын шапылдаткан иде, сарыклар өркөп, абзар почмагына жыелдылар да барысы да моңар карап тора башладылар. Тотынды бу сарыкларны кырырга. Бер сарыкны тунап алып керде. Муса әйтә:

— Ник озак маташтың, мал суйганың юк иде мәллә?— ди.

— Анда эш күп булды,— ди егет.— Сарыклар барысы да миңа карадылар, мин аларның барысын да суйдым, ачуың килмиме?— ди. Муса:

— Юк-юк,— дигән була, үзе «аһ-ваһ» килә.

Муса хатынына әйтә:

— Безне бетерде бу, маллардан да аерды, моны диюләргә жибәреп үтерергә кирәк, шунсыз котылып булмас моннан,— ди. Моңа әйтә:— Безнең урманда, фәлән күлдә су атларыбыз бар, шуларны алып кайтып күрсәт,— ди.

Егет чыгып китә, күлгә барып житә. Күл читендә һәйбәт яшә юкәләр үсә икән, юкә төшереп ала да тотына бу аркан ишәргә. Бер дию килеп чыга.

— Нишлисен?— дип сорый.

— Нишлэгәнне күрәсең, ди егет әйтә, аркан ишәмен, күлегезне күккә күтәрәмен,— ди. Дию күлгә чума да алып чыга бер зур ишәк.

— Менә шушыны күтәрәп күлне әйләнәп кил, ди, шуннан соң күлне күккә асуыңа ышанырмын,— ди.

— Әүвәл үзең күтәрәп әйлән,— ди егет.

Дию ишәкне күтәрәп китә дә күлне әйләнәп, егет янына килә. Хәзер син күтәр инде,— ди. Егет, арканнан нукта ясап, ишәккә кигезеп ала, өстенә сикереп менә дә — әйдә күл әйләнәсеннән чабарга! Биш минут эчендә күлне әйләнәп, дию янына килеп җитә бу. Дию күлгә чума, абыйсына төшөп әйтә:

— Абый, күл читенә бер адәм баласы килгән, күлегезне күккә асам дип әйтә, котым очты,— ди. Агасы да чыга. Егеткә әйтә:

— Монда нишлисең?

— Нишлэгәнне күрерсең, күлегезне күккә асам,— ди егет. Дию күлгә чума да егерме потлы чуен алып чыга.

— Менә шушыны күккә атып җибәр, төшкән чагында җиргә төшермиенчә кулга тотып, җиргә куй,— ди. Егет әйтә:

— Әүвәл үзең атып күрсәт,— ди.— Дию тотып чөя чуенны, бик югары менәп китә. Төшкән чагында кулы белән тотып җиргә куя.— Я, син атып җибәр инде,— ди. Егет чуен гернең тоткасыннан тота да, башын кыйшайтып, бер болытка карап тора:— Я, ни карап торасың, нишләп җибәрмисең?— ди дию. Егет әйтә:

— Мин җибәрсәм, төшәрлек итмәмен, энә болыт киләмә, шуңа кыстырып җибәрермен мин,— ди. Дию әйтә:

— Дөньяда бар геребез шушы безнең, зинһар җибәрә күрмә,— ди. Бу болытка карап тагы якланган була:

— Җибәрәм булгач, җибәрәм, калдырмыйм,— ди. Дию ялына:

— Жибәрә күрмә, ни теләген бар?— ди. Егет әйтә:

— Минем теләгем шул: син энеңне дә алып чык та, мин, сезгә атланып, Мусага сезне күрсәтеп килим,— ди. Дию, энесен алып чыга, бу, абыйсына атланып, тегесен житәкләп, Муса авылына кайтырга чыга.

Урманны чыкканда юл буенда бер ауган имән бар икән. Егет әйтә диюгә:

— Әни жиләккә килгәндә орчыгымны югалттым дип әйткән иде, монда икән, моны күтәрәп кайт инде син,— ди. Диюнең коты оча.— Әнисенең орчыгы болай булгач, безне бер генә кабып йотар ул,— ди.

Бер су буеннан узганда ташландык тегермән ташы күрдәләр.— Менә, ди егет әйтә, минем әниңең орчык башы монда төшәп калган икән, ди, моны да алың,— ди. Берсе имәнне күтәрде, берсе тегермән ташын, кайталар болар.

Авылга да якынлашалар. Муса егеттән котылдык дип, капка төбенә чыгып карап йөри икән, бер түбәдән диюләр белән егетнең килеп чыкканын күрә. Коты чыга моның. Егет диюләргә ишек алдына алып керә, имән белән тегермән ташын куялар.

— Бабай, менә айгырларыңны алып кайттым, ди егет, кая куйыйм?— ди.

— Жибәр, улым, ди Муса, исәннәр икән, шуны гына беләсем килгән иде, рәхмәт сиңа,— ди.

Муса бик курыкты инде моннан.

— Ничек котылырга инде,— ди. Моңы хәзер туйганчы ашата, ачуң киләме дип сорамый да. Кич белән моңа әйтә:— Балам, син түбән өйдә йокларсың,— ди. Хатыны белән киңәшәп, бер зур казан су кайнаталар. Егет йоклагач, өстенә кайнар су коеп үтермәк булалар. Егет төшәп ята. Кайнар су коя башлаганда, читкәрәк китеп тора. Тегеләр түгеп беткәч, тагын урынына килеп ята.

— Инде үлгәндер, ди Муса, иртәгә жыештырырбыз,— ди.
Иртә белән Муса төшә дә:

— Улым, нихәл?— ди. Бу йоклап яткан була.— Тынычсыз булмадымы, монда кеше кунганы юк иде,— ди.

— Юк, юк, бабай, ди егет, бер болыт килеп жылы гына яңгыр яуды, рәхәтләнде тәннәрем,— ди.

Муса хатынына менеп әйтә:

— Ул, ди, жылы гына яңгыр яуды дип әйтә, гомердә үләсе юк икән аның, башыбызга житәр ахрысы,— ди.

Иртә торып, хатыны юл азыгы пешерә башлый, йортны ташлап качыйк, дип уйлашалар болар. Шул көнне кич, ат жигеп, китәргә хәзерләнәләр. Юл азыкларын бер капчык белән тарантас артына бәйлиләр, бүтән әйберләрен дә салалар. Егет моны сизә дә, капчыкның азыгын бушатып, анда үзе кереп ята.

Муса белән хатыны атка утырып чыгып китәләр. Бик каты чабалар, барып-барып, ничә чакрымнар киткәч, бер су буена килеп житәләр. Ай яктысы якты. «Қотылдык тегеннән» дип, атларын туарып, ашап-эчеп, йокларга яталар. Егет капчыктан чыга да байның атын жигәргә тотына, алып китәргә жыена. Ара-тирә атка кычкыргалап та куя. Муса башын калкытып караса, егет атын тарантаска жигеп китәргә тора. Егет әйтә:

— Бабай, атың белән тарантасыңны алып киткәнгә ачуың килмиме?— ди. Муса кычыра башлай:

— Мал-туарыңны да бетереп, актык атыңны да алгач, нигә ачуың килмәсен?— ди һәм сикереп тора. Егет Мусаның аяк-кулын бәйли, үткен пычак алып, күлмәген күтәрә дә аркасынан бер телем каеш ала:

— Бусы абзый өчен,— ди. Икенчене телеп ала:— Бусы уртанчы абзый өчен,— ди. Өченчене телеп ала:— Менә монысы үзем өчен,— ди.

ХЭЙЛЭГЭ ҚАРШЫ ХЭЙЛЭ

Бер көнне төлке торнаны кунакка чакырган. Табага бераз гына сыек кесэл салып, кунагының алдына куйган. Торна томшыгы белән «тук, тук» итә, имеш. Кесэлне ничаклы чукуыса да, томшыгына бернәрсә дә эләкми, имеш.

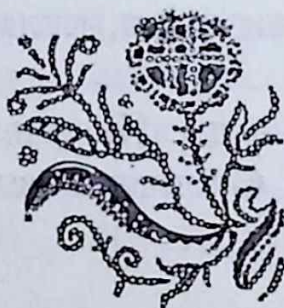
Әмма төлке:

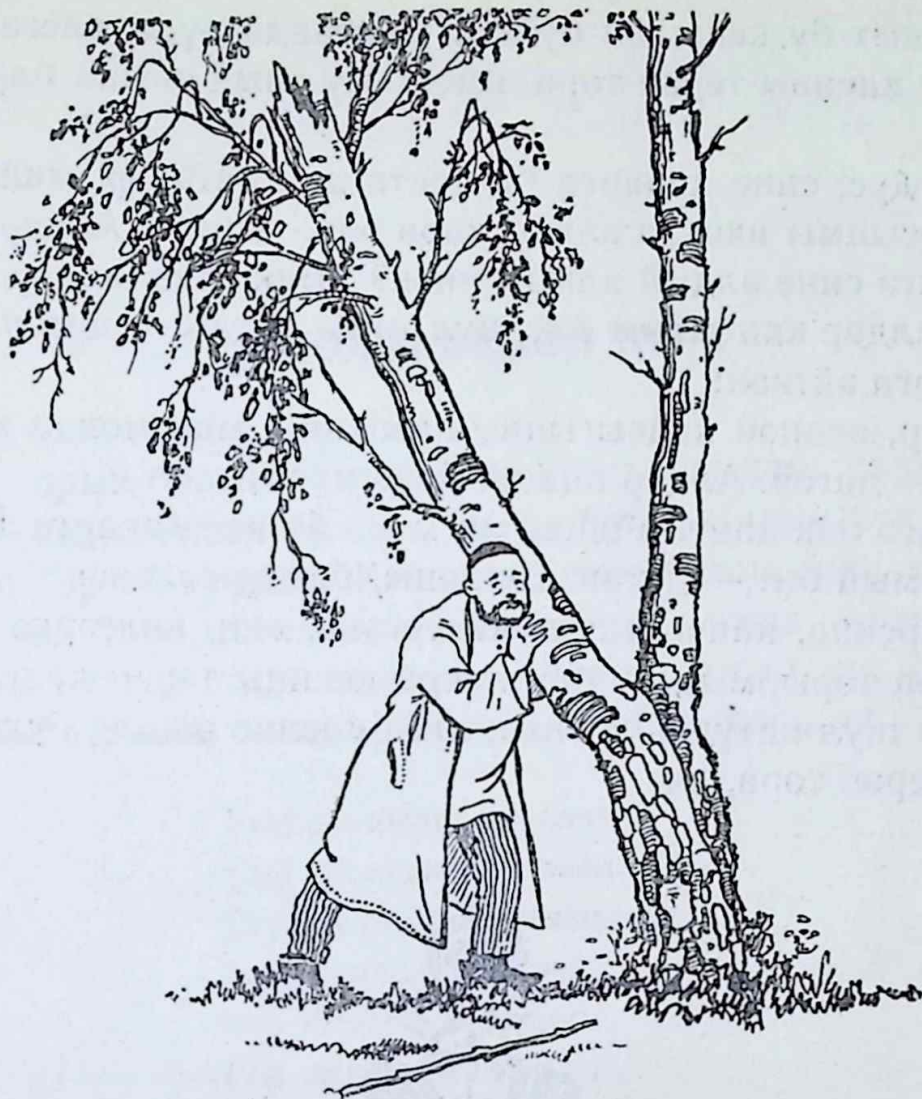
— Ашасана, сылу кунагым,— ди-ди, кесэлнең барысын үзе ялап бетергән, имеш, кунагын шулай ач калдырган, имеш.

Торна, төлкенен бу хәйләсен эченә салып, бер көн төлкенә үзе дә кунакка чакырган. Тар авызлы тирән чүлмәкнең төбенә бераз борчак салып, төлкенен алдына куйган.

Торна төлкегә әйтә икән:

— Ашасана, кунагым, син мине фәләнчә вакытта кесэл белән бик сыйлаган идең, ник бер дә ашамыйсың!— ди икән. Төлке бик ашамакчы була икән дә, чүлмәккә авызы сыймый, ди. Торна шулай, борчакны үзе генә чукуп бетереп, төлкенә ач калдырган, ди.

КӘКРЕ КАЕН ТЕРӘТКӘН

Борынгы заманда бер алдакчы кеше булган икән, теләсә кемне алдый ала икән. Үзен бик акыллыга санап йөргән тагын бер кеше булган икән, шул кеше әйтә икән:

— Мин Алдарга очрасам, аңа һич тә алдатмас идем,— ди икән.

Бервакыт бу кеше юл буйлап барганда күрә, әлеге Алдар бер кәкре каенны терәп тора, имеш. Бу аның янына барып әйткән:

— Я, дус, сине алдарга бик оста дип әйтәләр, мине дә алдый алырсыңмы икән, я алдап кара әле,—дигән. Алдар әйткән:

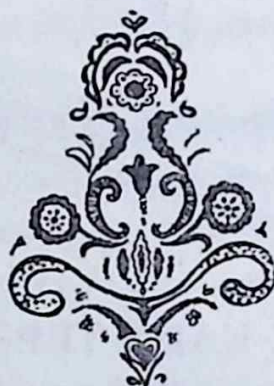
— Нигә сине алдый алмам икән? Бик тиз алдар идем дә янымда алдар капчыгым юк шул, өйдә калды,—дигән. Бу кеше Алдарга әйткән:

— Бар, өеңнән капчыгыңны алып кил, мин монда көтеп торымын,—дигән. Алдар аңа әйткән:

— Өйгә бик кайтыр идем дә, менә бу каен аварга тора, китәргә ярамый бит,—дигән. Бу кеше, бик үрсәленеп:

— Барсана, капчыгыңны китерсәнә, син килгәнче каенны үзем терәп торымың,—дип, кәкре каенны терәп калган.

Алдар шул китүдән киткән, ди, бу кеше әле дә булса кәкре каенны терәп тора, ди.

КӘЖӘ БЕЛӘН БҮРЕ

Борын-борын заманда булган, ди, дәү сакаллы бер кәжә. Аның булган, ди, өч бәтие. Тагын булган, ди, бу кәжәнең бер өй-куышы. Кәжә өч бәтие белән шул өй-куышта рәхәт-рәхәт тора икән, ди. Көндезләрен кәжә яшел болынарда, киң тугайларда ашап-эчеп йөри икән дә, ди, кич булгач, жырлый-жырлый, балалары янына кайта икән, ди.

Кырдан-кырга йөримен,
Кыр жимеше жыямын.
Таудан-тауга йөримен,
Тау жимеше жыямын.
Бер имиәмә сәт жыям,
Бер имиәмә май жыям.

— Ачыгыз, балакайларым! — дип, ишек төбенә килә икән, ди. Кәжә бәтиләре өйнең ишеген ачып жибәрәләр икән, ди. Кәжә өенә керә дә бәтиләрен имезеп тамакларын туйдыра икән, ди. Шулай итеп көн артыннан көн үтә, таң ата да кич була, кич артыннан төн җитә. Иртә торгач, кәжә тагын яшел болынарда, киң тугайларда чыгып китә, ди, кичен тагын шулай жырлай-жырлай кайта, ди. Балаларга яңгыр үтми, җил тими, тамаклары тук, өсләре бөтен, ди.

Бервакытны соры бүре боларны сагалап йөри башлаган, ди. Кәжәнең кичен шулай жырлап кайтканын ишеткән дә аның жырларын отып калган, ди.

Менә бер көнне, кәжә, өеннән чыгып киткәч, бүре, кәжә булып, жырлый-жырлый ишек төбенә килгән, ди.

Таудан-тауга йөримен,
Тау жимеше жыямын.
Қырдан-қырга йөримен,
Қыр жимеше жыямын.
Бер имиәмә сөт жыям,
Бер имиәмә май жыям.

— Ачыгыз, балакайларым!— дип кычкырган, ди.

Кәжә бәтиләре ишекне ачмаганнар, ди.

— Син безнең әни түгел, синең тавышың бик ямьсез,— дип әйткәннәр,— ди.— Аннары безнең әни бу вакытта кайтмый. Ул кич булгач кына кайта,— дип әйткәннәр, ди.

Бүренең бик ачуы килгән, ди, ул телен таптатып, тавышын нечкәрттергә дип, туп-туры тимерчегә киткән, ди.

Су буендагы алачыкта аю тимер суга икән.

— Әссәламегаләйкем, аю дус!— дип әйткән, ди, бүре.

— Вәгаләйкемәссәлам, бүре дус!— дип әйткән, ди, аю.

Бүре исәнлек-саулык сорашканнан соң, аюга әйткән, ди:

— Аю дус, минем телемне юкартып бирсәнә,— дип әйткән, ди. Аю бүренең телен юкартырга риза булган, ди.

— Без барыбер шул эш белән кәсепләнәбез,— дип әйткән, ди,— хезмәт хакы бер сарык булыр, ул булмаса, ике бәрән китерсәң дә ярар,— дип әйткән, ди.

Бүре бер сарык китермәкче булган, ди. Шуннан соң болар эшкә тотынганнар, ди. Бүре телен чыгарып сандалга китереп

салган, ди, аю, жиң сызганып, аны чүкечлэргә тотынган, ди. Бүре башта чыйнап жибэргән, ди, аннары чыдый алмыйча улап жибэргән, ди. Шулай да түзгән, ди. Шуннан соң анын теле юп-юка булып калган, ди.

Хәзер бүре, нәкъ кәжә шикелле, нечкә тавыш белән жыр-
лый-жырлый ишек төбенә киткән, ди.

Таудан-тауга йөримен,
Тау жимеше жыямын.
Кырдан-кырга йөримен,
Кыр жимеше жыямын.
Бер имиәмә сәт жыям,
Бер имиәмә май жыям.

Кәжә бәтиләре, бүрене әниләре дип белеп, ишекне ачып жи-
бэргәннәр, ди, ач бүре аларны берәм-берәм йоткан да урманга
кереп киткән, ди.

Кич булгач, кәжә әүвәлгечә жырлый-жырлый өенә кайтса,
өйнең ишеге ачык калган, ә бәтиләре юк, ди.

— Мики-ки-ки, мики-ки-ки, балакайларым, сез кая?— дип
кычкырган, ди. Аңа җавап бирүче булмаган, ди.

Шуннан соң кәжә бик кайгырып, бүре эзеннән, туп-туры ур-
манга чапкан, ди. Бүре урман буенда кояшка корсагын жылы-
тып ята, имеш, ди. Кәжәнең чабып килүе булган, ди, бүренең
корсагын мөгезе белән актарып ташлавы булган, ди. Кәжә бә-
тиләре өчесе дә бүре корсагынан чабышып килеп чыкканнар,
ди. Кәжә өч бәтиен ияртеп, сөенә-сөенә өенә кайтып киткән, ди.

Алар тагын элеккечә рәхәт-рәхәт тормыш итә башлаганнар.
Шулай да бүре тагын килер дип, бәтиләремне тагын ашап ки-
тәр дип, кәжә гел кайгырып йөри икән, ди.

Бер көнне кәжә өч баласы белән бер тар гына тирән чокыр казыган, ди. Чокырның өстенә чыбык-чабык түшәгәннәр дә чокыр кырыена күп итеп салам өйгәннәр, ди.

Йөри торгач, бүре бик ачыккан да, ди, кәжә бәтиләрен ашап булмасмы икән дип, тагын юлга чыккан, ди. Ярты юлда кәжәне очраткан да, ди, алдашырга тотынган, ди.

— Мин сине кунакка дәшергә дип киләдер идем, кәжә дус,— дип әйткән, ди.

— Әйдә алайса, бүре дус, элек миңа кереп чәй эчеп чыгыйк, аннары сиңа да житешербез,— дип әйткән, ди.

Киләләр, киләләр, ди, болар. Кәжә бүрене туп-туры әлегә хәйләле чокырга таба алып килгән, ди. Кәжә үзе чокырны жиңел генә сикереп чыккан, ди, бүре чокыр төбенә мәтәлеп барып төшкән, ди.

Кәжә балаларын дәшкән, ди.

— Мики-ки-ки, мики-ки-ки. Балакайларым, шырпы кая? Ут төртегез, янсын бүре, йөзе кара,— дип кычкырган икән, ди. Кәжә бәтиләре салам өеменә ут төртеп аны чокырга ишеп төшергәннәр, ди.

Чокыр төбөндә чатыр-чотыр яна башлагач, бүре ялынырга тотынган, ди:

— Кәжәкәем, колагым пешә, тартып ал!

Кәжә аңа өстән кычкырган, ди:

— Балаларымны ашаганда бик шәп иде, кычкыра-кычкыра ян!

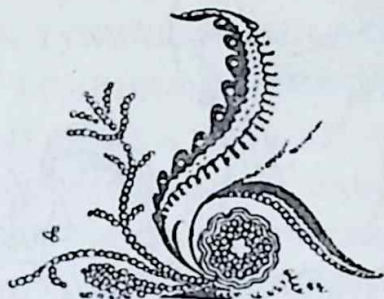
Бераздан бүре тагын кычкырып жибәргән, ди:

— Кәжәкәем, башым пешә, тартып ал!

Кәжә аңа өстән тагын кычкырган, ди:

— Балаларымны ашаганда бик шәп иде, кычкыра-кычкыра ян!

Бүре шунда янып үлгән, ди. Кәжә өч бәтиә белән жырлый-
жырлый бүрене шул чокырга күмеп куйган, ди. Аннан соң
тагын элеккечә рәхәт-рәхәт гомер итә башлаганнар, ди.

ҮГИ КЫЗ

Борын-борын заманда бер кешенең ике кызы, бер улы булган. Кызларның берсе үги булганга, аны бер дә яратмаганнар. Бер көн, киңәш иткәннәр дә, ул үги кызны урманга илтеп адаштырмакчы булганнар. Бу үги кызга агасы әйткән:

— Әйдә минем белән урманга. Син җиләк җыярсың, мин утын кисәрмен,— дигән. Бу үги кыз, йомгак белән чиләген ала да, агасы белән урманга китә.

Урманга барып байтак эчкәре кәргәч, бер жиргә туктыйлар. Агасы, атын тугарып ашарга жибәрә дә, үги кызга әйтә:

— Бар, син жыләк жый. Минем балта тавышы ишетелми башлагач, килерсең,— ди.

Үги кыз, чиләген алып, жыләк жыярга китә. Аннан соң агасы, бер зур агачка утын тукмагы асып куя да, атын жигеп өенә кайтып китә. Үги кыз урманда жыләк жыеп кала.

Бу үги кыз бервакыт жыләк жыя да тыңлап карый. Тыңласа, агачка асып куйган әлегә тукмак, жыл белән селкенеп, тук-тук агачка бәрелә, үги кызга балта тавышы кебек ишетелә.

— «Агай әле һаман утын кисә икән»,— дип, ул жыләк жыя да жыя.

Жыя торгач, чиләге тула. Ул арада кич тә була. Жыл дә басыла.

— «Инде агай утын кисеп бетергән икән»,— дип, килеп караса, агасы юк — аннан жылләр исә.

— «Инде нишләргә?» — дип, үги кыз елый-елый урман буйлап китә.

Бара торгач, кырга барып чыга. Анда аңа бер юл очрый. Юлга чыгып елый-елый бара бу мескенчәк. Берәз бара да:

— Тәгәри китте йомгагым, күрмәдегезме, агайлар,— ди. Бу сүзне әйтә дә елый, әйтә дә елый. Шулай бара торгач, бер ат көтүенә барып житә бу. Көтүчегә әйтә:

— Тәгәри китте йомгагым, күрмәдеңме, көтүче,— ди. Көтүче әйтә:

— Күрдем йомгагыңны, миңа бер көн көтү көтсәң, сиңа бер ат бирермен,— ди. Бу кыз,— ярар,— дип, бер көн көтү көтеп, аннан бер ат алып, көтүче өйрәткән юл белән тагын китә.

Байтак жир баргач, сыер көтүенә барып житә бу. Сыер көтүчесенә бер көн көтү көтеп, аннан сыер ала. Бара торгач, сарык көтүенә житә. Шул рәвешчә, аннан да бер сарык ала. Кә-

жә кәтүенә житә, янә аннан бер кәжә ала. Шулай итеп, бара торгач, кич тә була. Күз бәйләнә башлый. Бик курка инде бу.— «Инде нишләрмен»,— дип, баягы сүзне тагын кат-кат әйтә елый.

Менә ул ерактан бер кечкенә генә ут шәүләсе күрә.

— «Монда авыл бар икән»,— дип бик сөенә, атын тагын да юырттырыбрак китә. Ул ут авылның читендә генә бер кечкенә өйдә икән, шунда барып керә. Керсә, өйдә бер карчык утыра. Ул убырлы карчык, имеш. Шунда баягы сүзләрен тагын әйтә:

— Тәгәри китте йомгагым, күрмәдеңме, әбекәй,— ди. Убырлы карчык әйтә:

— Кызым, син ерактан килгәнсең икән, инде минем кызым булырсың,— ди.

Иртәгесен торгач, убырлы карчык бу кызны мунча ягарга жиберә. Кыз, мунча ягып булдыра да, карчык янына килеп:

— Әби, инде мунча булды. Әйдә мунчага,— ди.

Убырлы карчык әйтә:

— Ярар, кызым,— ди.— Мин болай гына бара алмыйм. Син минем кулымнан тот, артыма тик, мине мунчага шулай итеп алып бар,— ди. Кыз әйтә:

— Юк, әби, алай ярамас бит. Син карчык кеше инде, рәнжәрсен,— ди. Кыз карчыкны мунчага күтәреп алып бара. Мунчага баргач, убырлы карчык әйтә:

— Кызым, минем чәчемнән тотып, ләүкәгә сөйрәп мендер,— ди. Кыз әйтә:

— Юк, әби, алай ярамас, син рәнжәрсен,— дип карчыкны ләүкәгә күтәреп мендерә. Шуннан карчык тагын әйтә:

— Кызым, син минем аркамны чап, тик себеркенең очынан тотып, сабы белән чабарсың,— ди. Кыз әйтә:

— Әби, алай ярамас бит,— ди. Карчыкның аркасын йомшак кына итеп чабарга тотына. Аннан соң мунчадан карчыкны

күтәреп кайта да йомшак урынга яткыра. Моннан соң убырлы карчык әйтә:

— Қызым, башым бик кычыта, азрак башымны тарасана,— ди. Бу кыз, тарак алып, карчыкның башын тарарга дип барса, ни күзе белән күрсен, карчыкның чәч бөртеге саен алтын-көмеш, энже-мәржән, асыл ташлар — туп-тулы! Башын тарап бетергәч, карчык моңарга әйтә:

— Инде, кызым, бер биеп кара, синен биегәнәнне күрәсем килә,— ди. Кыз бии, әмма һич андый-мондый нәрсә күренми. Аннан соң карчык тагын әйтә:

— Қызым, бар, мунчага барып карачы, мин колаша белән мунчага салат күтәргән идем, кипмәдеме икән?— ди. Кыз мунчага барса, анда колаша тулы алтын-көмеш, энже-мәржән, кыйммәтле ташлар! Кыз мунчадан кайткач, карчык аңардан сорый:

— Кипкәнме, кызым,— ди. Кыз әйтә:

— Кипкән, әби,— ди. Карчык:

— Яхшы, кызым, алайса тагын бер биеп кара әле,— дигәч, кыз тагын бии. Тик андый-мондый бернәрсә дә булмый.

Аннан соң бу убырлы карчык, кызның турылыгын белеп, аңа әйтә:

— Инде, кызым, өеңә кайтасың килсә, бар, кайт,— ди. Кыз әйтә:

— Әби, мин юл белмим шул, бик кайтыр идем кана,— ди. Карчык әйтә:

— Юл белмәсәң, мин сиңа юлны күрсәтермен. Бу яшел сандыкны алып китәрсен, ул сиңа минем бүләгем булсын. Тик син аны өеңә алып кайтып житмичә, ачып карама,— ди.

Кыз, сандыкны алып, атына атланып, сыерны житәкләп, сарыкларын, кәжәләрен ияртеп, әбигә рәхмәт әйтә-әйтә, юлга чыгып китә.

Көн китэ бу, төн китэ, бара торгач, байтак жир китэ. Инде авылга да якынлашып килэ. Менэ агасының этлэре:

— Үлэргэ киткән түтекэй баеп кайта, ләң-ләң,— дип өрә башлыйлар. Бу кызның агалары, жиңгэләре:

— Бу этлэргә ни булган, болар котырганнар, ахры,— дип, этләрне таяк белән кыйныйлар. Алай да булмый, этләр аның саен:

— Үлэргэ киткән түтекэй баеп кайта, ләң-ләң!— диләр. Ул арада булмый, үги кыз үзе кайтып житэ. Өенә кайткач, сандыкны ачып карый. Ни күзе белән күрсен, сандык эче туп-тулы алтын-көмөш, энже-мәржән, кыйммәтле ташлар. Кыз шуннан баеп китэ. Моны күргәч, агалары-жиңгэләре бик көнләшәләр. Үзләренен кызларын да шулай ук жибәреп баетып кайтармакчы булалар.

Үз кызлары да йомгагын алып, агасы белән урманга китэ. Урманга барып житкәч, агасы атын тугарып жибәрә. Үзе китэ утын кисәргә, э кыз, чиләген алып, жиләк жыярга китэ. Ул арада агасы, баягы рәвешчә, бер агачка утын тукмагы асып куя да үзе өенә кайтып китэ. Бу кыз, тукмак тавышы ишетелмәс булгач, агасы янына дип килсә, аннан жилләр исә. Агасы кайтып киткән була. Аннан соң бу кыз урман буйлап китэ.

— Тәгәри китте йомгагым, күрмәдегезме, агайлар,— дип әйтә-әйтә бара торгач, бер көтүгә барып житэ.

Көтүчегә әйтә:

— Тәгәри китте йомгагым, күрмәдеңме, көтүче,— ди. Көтүче әйтә:

— Күрдем. Миңа бер көн көтү көтсәң, бер ат бирермен,— ди.

— Миңа ат кирәкмәс,— дип, кыз аннан узып китэ. Сыер көтүенә житэ, сарык көтүенә барып чыга, кәжә көтүенә килә,— берсенә дә көтү көтми.

Бара торгач, баягы үги кыз кебек, убырлы карчык өөнө барып житө.

— Тэгәри китте йомгагым, күрмәдеңме, әбекәй,— дип, карчыкның өөнө керә. Карчык әйтә:

— Күрдем. Инде бар, кызым, мунча як!— дип, ул кызны мунча ягарга жиберә. Аннан соң убырлы карчык әйтә:

— Инде, кызым, мунчага барыйк. Син минем кулымнан тот, артыма тип, мине мунчага шулай итеп алып бар,— ди.

— Ярар, әби,— дип, бу кыз, карчык әйткән рәвешчә, аны кулыннан тотып, артына тибә-тибә алып бара. Карчык әйтә:

— Кызым, минем аркамны чапсана, себеркенен очыннан тот, аркама сабы белән сук,— ди. Бу кыз себерке сабы белән карчыкның аркасына дөп-дөп итеп ора да ора. Карчык ни әйтсә дә, ул әйткәнчә эшли бирә. Аннан соң карчык моңарга:

— Кызым, минем башымны тарасана азрак,— ди. Кыз карчыкның башын караса, чәч бөртөгә саен алтын да көмеш, кыйммәтле ташлар. Бу кыз, карчыкның башыннан алып-алып, алтын-көмешне кесәсенә дә тутыра, куенына да тутыра,— бөтен жиренә тутыра. Шуннан соң карчык әйтә:

— Кызым, инде син биеп кара, биегәнәңне күрәсәң килә,— ди. Менә кыз бии башлый. Кыз биегән саен, аннан чылтыр-чылтыр алтын-көмеш коела башлый. Карчык кызны мунчага жиберә:

— Карачы, кызым, мунчага салат күтәргән идем, кипмәдеме икән,— ди.

Кыз, мунчага барса, ни күзе белән күрсен, монда да, баягы кебек, колаша тулы алтын-көмеш. Кыз тагын да алтын-көмешне кесәсенә, куенына тутыра, «Түти шулай итеп баеган икән»,— дип уйлый. Карчык кызга янә биергә куша. Кыз бии башлагач, баягыча алтын-көмеш янә чылтырап идәнгә коела башлый.

Шулай итеп, карчык, бу кызны сынап бетергәч, әйтә:

— Бар, кызым, кайтып кит инде,— ди.— Энэ фэлэнчэ юлдан кайтырсың,— дип юл да күрсэтэ.— Менэ, кызым, бу кара сандыкны алып кит,— дип, бер кара сандык та биреп жиберэ.

— Өеңэ кайтып житмичэ ачып карама,— дип, бик каты китсэтэ.

Кыз, сөөнөп, сандыкны күтөрөп, тэпи-тэпи өөнэ таба китэ. Байтак жир китеп, үзенөң авылына якынлашкач, агасының этлэре баягыча тагын өрэ башлыйлар:

— Баерга киткән түтекэй үлөп кайта түгелме, ләң-ләң!— дилэр. Агалары:

— Безнең бу этлэр тилергән, ахрысы,— дип, таяк белән аннан да, моннан да ыргыталар. Этлэр аның саен:

— Баерга киткән түтекэй үлөп кайта түгелме,— дип, ләң-ләң итеп өрэлэр. Этлэрне тагын кыйныйлар.

— Баерга киткән түтекэй баеп кайта, ләң-ләң, дип әйтегез!— дилэр.

Ул арада кыз үзе дә кайтып житэ. Кайтып керүгә, кара сандыкны ачып та жиберэ, сандык эченнән бер кара елан сикереп чыга да, кызның муенына чорналып, шунда ук буып та үтерэ.

ЯБАЛАК

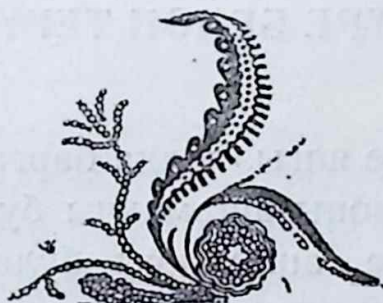
Я балак чыпчыкны тотты, ди. Чыпчык ябалактан сорады, ди:

— Үлгәнче синең исеменче белеп калыймчы, син кем буласың?— дип әйтте, ди.

Ябалак авызын зур ачып:

— Ябалак!— дип кычкырган иде, ди, чыпчык чыкты да ычкынды, ди.

— Аһ,— дип әйтте, ди, ябалак,— авызымны ачмыйча, «ябәләк» дип кенә әйтәсе калган, ул чагында ычкына алмаган булыр иде,— дип әйтте, ди.

БҮРЕ БЕЛӘН ТЕГҮЧЕ

Бер кием тегүче ялгыз юлда барганда бер ач бүрегә очраган. Бүре моны ашамакчы булган. Тегүче аңа:

— Батыр, син мине ашамакчы буласың, каршы килә алмыйм, тик менә иң элек иңеңне, буеңны үлчәп карыйм, карыңа сыярмын микән?— дигән.

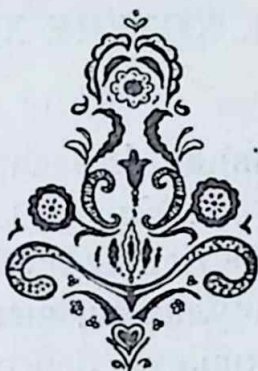
— Ярар, үлчәп кара,— дигән бүре.

Тегүче капчыгыннан тимер аршынын чыгарып, бүренен кой-

рыгыннан тотып алып, тимер аршин белән бүрене кисә башлаган. Бүре иссез булып ятып калган, тегүче үз юлына киткән.

Бераз вакыттан соң, исен жыйгач, бүре:

— Я, миңа буюмны, иңемне үлчәтергә нигә кирәк иде, мин асыл тектерәмме, яки солдатка китәсем бармы, бу кеше бит бөтенләйгә карыныма сыймаса, беразын ашап китсәм булмый идеме?— дип бик үкенгән имеш, ди.

КҮКЕ КЫЧКЫРГАЧ, КӨТҮЧЕ ХЕЗМӘТ ХАҚЫ АЛА

Борын-борын заманда Атбасар исемле хайван асраучы бер бай булган, ди. Ул үзе дә, хатыны да бик саран да, комсыз да икәннәр. Бер елны жәйнең эссе көнендә Атбасарның көтүчесе баена ачуланып, чыгып киткән. Бай көтүчесез калган. Байга кеше кирәген бер егет ишеткән дә Атбасарга ялланырга килгән, ди. Бай моңар:

— Нихәл, егет, нәрсә кирәк?— ди икән. Егет үзенек көтүче икәннен әйткән.

— Сездә урын бар дип ишеттем,— дигән. Атбасар:

— Урын бар барын, син безнең эшне булдыра алырсыңмы икән?— дип сорый икән. Егет:

— Мин бар эшне дә булдыра алам,— ди икән. Атбасар:

— Минем ат көтүем бар, шуны көт. Хакны мин атнадан да, айдан да, елдан да түләмәм, күке кычкыргач түләрмен. Минем бакчамда күке кычкырса, шунда сиңа йөз сум,— дигән. Егет уйлый: «Күке яз-жәй айларында бик еш кычкыра, шулай булгач, акча күп төшәр»,— ди.

Атбасар кич белән атларын күрсәткән, ди. Алар бары да сиемзләр, усаллар, кап-кара төстөләр, үзләре һаман бер-берсе белән тибешеп кенә торалар икән, ди. Егет:

— Атлар бик усал икэн, алай да көтәрмен, тик мине юк-бар өчен тиргәмәссең,— дигән. Бай моңа риза булган.

Иртә белән егет иртә үк атларны алып чыккан. Бай ашарга бирмәгән: «Көндөз үзем алып барырмын»,— дигән. Егет атларын кырга алып чыккан. Атбасар:

— Кара, берсен дә югалтма!— дип кычкырып калган. Кырга чыгуга, атлар бар да таралып беткәннәр. Егет куркуга калган. Атлар артыннан чабып та караган. Берсен дә тоталмаган. Аптырап, арып, хәлдән таеп бер агач төбөнә яткан икән, йоклап киткән.

Төшөндә аңа бер карт килеп: «Син, улым, бер агач башына мен дә: «Қарлыгач құк кара тулпарларым, жыелыгыз!» — дип әйт.— Бары да жыелыр»,— дигән. Егет йокыдан уянгач, шулай кычкырган икән,— атлар бары да жыелганнар. Менә төш житкән,— егеткә ашарга китерүче юк. Ул аптырап тормаган: бер колынны суйган да пешереп ашаган.

Қич белән Атбасар килгән. Атларның жыелып торганын күреп, хәйран калган, ди. Ул:

— Бер колын кая?— дип ачулана башлаган икән, егет:

— Син ачуланмаса вәгъдә бирдең бит,— дигән. Атбасар: «Моңысы да көтүне ташлап китәр» дип куркып, сүз әйтмәгән. Икенче көнне бай тағын да ашарга китермәгән. Көтүче тағын да бер атны суеп ашаган, ди. Шуннан соң көндөз Атбасарның аш китермичә хәле булмаган.

Шулай итеп, көн артлы көн үткән, күке кычкырмаган, ди. Бер көнне егет, атларын кырда калдырып, бакчага килгән. Қилсә, бакча буйлап, байның хатыны — сихерче карчык йөри, ди. Агачка менеп кычкырырга теләгән һәр күкене ул куа торган булган, ди. Егет үзенң камчысы белән хатынга бер суккан икән, хатын «әһ» тә итә алмыйча, үлеп калган. Аны кем үтергәнне дә белмәгәннәр.

Менә шуннан соң күкеләр бик еш кычыра башлаганнар. Атбасарга бу эш бер дә охшамаган. Күке кычырган саен, көтүчегә йөз сум түлэргә кирәк бит. Ул егеттән котылу юлын эзли башлаган, ди. Бер көнне бик каты иттереп мунча яктырган, мунча ташына агу салдырган да беренче парына егетне кертмәкче булган. Егет бу эшне сизгән. Керүгә мунчаның ташларын алып, яңа ташлар куйган. Пар сала-сала юынган, бернәрсә дә булмаган. Чыкканда агулы ташларны мунча миченә салып чыккан, ди.

Егет артыннан мунчага Атбасар кергән. Үзе салган агуга үзе тончыгып үлгән, ди.

КУРКАК ЮЛДАШ

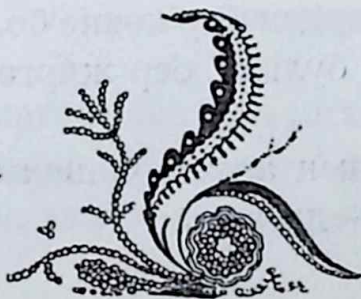
Элекке заманда ике кеше, иптәш кушылып, юлга чыкканнар. Боларга зур урман аркылы үтәргә туры килгән. Урманга кергәннәр икән, боларның каршысына кинәт кенә бер аю килеп чыккан. Моны күргәч, боларның берсе, бик куркып, агач башына менеп качкан. Икенчесе, үлгән булып, тиз генә сузылып яткан.

Аю бу юлда яткан кешенең янында әйләнә-әйләнә, башларын, аякларын иснәгән дә, ди, бер дә тимичә үз юлына киткән, ди.

Аю киткәннән соң, әлегә кеше, агач башыннан төшөп, иптәшеннән сораган:

— Аю синең колагыңа шыпырт кына нәрсә әйтте?— дигән. Бу кеше әйткән:

— Аю миңа, моннан соң шушындый куркак кеше белән юлга чыкма, дип әйтте,— дигән.

САРАН БЕЛЭН ЮМАРТ

Борын-борын заманда, карга казначы, козгын азанчы булып торган чагында, булган икән, ди, бер Саран белән бер Юмарт. Көннәрдән бер көнне болар икесе иптәш булып юлга чыкканнар. Кич булгач, бер жиргә ашарга утырганнар. Саран әйткән.

— Минем капчыкның авызы чишелми, синең ризыкларыңны ашап торыйк әле,— дигән.

— Ярый,— дигән Юмарт,— ашасак ашыйк,— дигән.

Ашаганнар Юмарт азыгын. Бер көн ашаганнар болар, ике көн ашаганнар Юмарт азыгын, өченче көнне аның азыгы беткән. Қич булгач, Саран Юмартның йокыга киткәнен саклап кына яткан да торып качкан. Юмарт йокысыннан торса, Саран юк. Бу да бер юл белән киткән.

Бара торгач, Юмарт бер йортка килеп житкән. Йортка керсә, анда һичкем күренми, өстәл өстендә бер ярты калач кына ята, ди. Юмарт шул калачтан бер телем генә кисеп ашаган да: «Бу өйнең иясе бардыр әле»,— дип, сәке астына кереп яткан.

Бервакытны бу өйгә аю, төлке, тычкан килеп кәргәннәр. Тычкан иптәшләренә әйткән:

— Минем мич башында бер чүлмәк көмешем бар иде, мич башыннан сикереп төшкәндә ул «чалтырт» итеп кала торган иде,— дигән. Аю әйткән:

— Минем казылмалы кара юл буенда ат башыдай алтынм бар иде, аны берәү казып караган, аз гына төшөп житмәгән,— дигән. Төлке әйткән:

— Минем дә казылмалы кара юл янында куй башыдай көмешем бар иде, аны кемдер казып караган, аз гына төшөп житмәгән,— дигән.

Аю, төлке, тычкан, бу өйдә төн кунып, иртә белән тагын чыгып киткәннәр. Элегә Юмарт, мич янына барган икән, анда бер чүлмәк көмеш утыра, ди. Аны алган бу. Аннан киткән казылмалы кара юл белән. Қазылмалы юл буендагы ат башыдай алтынны да казып алган. Бераз киткәч, тагын да бер казыла башлаган жир күргән. Қазып караса, анда куй башыдай көмеш ята, ди. Аны да алган.

Бу Юмарт, бара торгач, бер урманга барып кәргән. Шул урманда юан агач төбөндә тапталган бер урын күргән.

— Тукта әле, дигән, агач башына менеп утырыйм әле, нәр-

сә булыр икән?— дигән. Шулай дигән дә агач башына менеп утырган. Қич булып, қояш баегач, бу агач төбенә пәри-женнәр жыела башлаган. Байтагысы жыелгач, женнәр башлығы уртага килеп утырган да әйткән:

— Суқыр жен кайда?— дигән. Суқыр жен килеп житмәгән икән, аны алып килергә дип ике женне жибәргән. Тегеләр барып, суқыр женне бик хөрмәтләп күтәрәп алып килгәннәр. Әлеге женнәр башлығы бу суқыр женнән сораган:

— Син нигә соңга калдың?— дигән. Суқыр жен торып әйткән:

— Минем кичегүемнең сәбәбе бар,— дигән.— Мин бер хан кызын сихерләп утырдым, аны инде миннән башка беркем дә дәвалый алмас,— дигән.

— Шулай да ничек дәвалыйсын сөйләп бир,— дигән женнәрнең олысы. Суқыр жен әйткән:

— Ул ханның,— дигән,— өч ел буена кысыр йөргән бер кара сыеры бар. Әгәр хан, шул сыерын суеп, аның ите белән үзенә бөтен шәһәр халкын сыйласа, бу кыз һичшиксез савыгыр,— дигән.

Таң атуга женнәр тагын таралып беткәннәр.

Бу Юмарт туп-туры әлеге хан шәһәренә киткән. Барып житкәч, шәһәр читендәге бер ялгыз йортка кергән. Исәнлек-саулык сорашкач:

— Я, хужа, сезнең шәһәрдә нинди яңалыklar бар?— дип сораган.

— Яңалык шул,— дигән,— безнең ханның кызы бик нык авырып китте, аның авыруына дару тапкан кешегә хан үзенә ханлыгын да, кызын да бирергә булды,— дигән.

— Ярый,— дигән Юмарт,— мин хан янына барып карыйм әле,— дигән.

Барган бу сарайга. Ханга үзенә дәвалаучы икәнән белде-

реп аннан керергә рөхсәт сораган. Хан бу кешене сарайга кертергә кушкан. Кергәннән соң, Юмарт үзенң китабын караган була икән. Китабына карап торганнан соң бу әйткән:

— Синен көтүендә өч ел кысыр калган бер кара сыерын булыр, шул сыерны суеп, шәһәр халкын ашатып-эчертсән, кызың терелер,— дигән. Хан моңа риза булып нәкъ Юмарт әйткәнчә эшләгән. Күп тә узмаган, берничә көннән соң, ханның кызы терелгән. Хан Юмартка үзенң кызын да биргән, ханлыгын да биргән.

Көннәрдән бер көнне әлегә Саран да, йөри торгач, шушы шәһәргә килеп чыккан. Юмарт янына кереп, аннан ничек хан булуы, ничек патша кызына өйләнүе турында сораша башлаган. Юмарт моңа ул качып киткәннән соң бер өйгә килеп керүен, аннан чыккач, алтын-көмешләр табуын, аннан соң урманда бер агач башында утыруларын бәйнә-бәйнә барысын да сөйләп биргән.

Саран моның болай тиз баюына бик кызыккан. Ул да чыгып киткән теге йортны эзләп. Барып кергән бу әлегә өй эченә. Барып керсә, өстәлдә баягыча ярты калач ята, ди. Саран ул калачны алган да үзенң капчыгына салган. Үзе, Юмарт өйрәтүенчә, сәке астына кереп яткан. Бер вакытны кайтып кергән иң беренче булып тычкан, аннан соң кайтып кергән төлке, иң соңыннан аю кайтып кергән лап-лап басып.

Карасалар, өстәлдә калач юк. Боларга шик төшкән.

— Мөгаен, монда кем дә булса берәү кергән булыр,— дип сөйләшкәннәр. Аю тычканга әйткән.

— Эзләп кара әле, кем бар икән монда?— дигән. Тычкан мич башын караган, анда һичкем күренмәгән. Аю әйткән:

— Сәке астына кереп кара!— дигән. Тычкан сәке астына кереп киткән дә әлегә Саранны тартып чыгарган. Тычкан Са-

ранның өстенә сикергән, төлке битен тырнап ерткан, аю моны сугып еккан.

Шулай итеп, Саран, үзенен саранлыгы аркасында, шулай хур булган, баемаган да, артмаган да.

ТӨЛКЕ БЕЛӘН БҮРЕ

I

Борынгы заманда бер авылда бер карт белән бер карчык торган. Карт карчыгына: «Карчык, син ипи пешереп куй, мин балык тотарга барып кайтыйм»,— дигән. Шуннан соң карт, бер күлгә барып, балык тоткан. Карт балыкларны чанага төягән дә өенә кайтырга чыккан. Юлда ул бөгәрләнеп яткан бер төлке күргән... Төлке үлгән кебек булып ята икән: карт бик шатланган. «Менә карчыкның тунына яхшы якалык та булды бит!» — дигән. Шуннан соң ул төлкенә чанасына салган да алга таба китеп барган.

Бу төлке тере булган. Ул як-ягына каранган да чанадагы балыкларны берәм-берәм ташлап калдырган. Балыкларны ташлап бетергәч, үзе дә төшөп калган. Карт моны сизмәгән.

Безнең балыкчы йортына кайтып житкән. Чанасын карамыйча, өенә ашыгып кергән дә:

— Карчык, мин сиңа бик шәп якалык алып кайттым. Бар, чыгып кара: чанада балык та күп, якалык та бар,— дигән.

Карчык чыгып караса, балык та, якалык та булмаган.

II

Төлке юл буена ташлап калдырган балыкларны жыеп алган да утырып ашый башлаган. Шул чагында аның янына бер бүре килеп чыккан.

Бүре төлкегә:

— Исәнме, дускай?— дигән.

— Бик яхшы, дускай.

— Миңа да балык бирче?

— Үзең тот!

— Мин тота белмим шул.

— Су буена бар да койрыгыңны бәкегә тыгып тор. Балык үзе койрыгыңа ябышыр. Ләкин бик озак утыр.

Бүре елга буена барып, бәкегә койрыгын тыгып, төн буютырган.

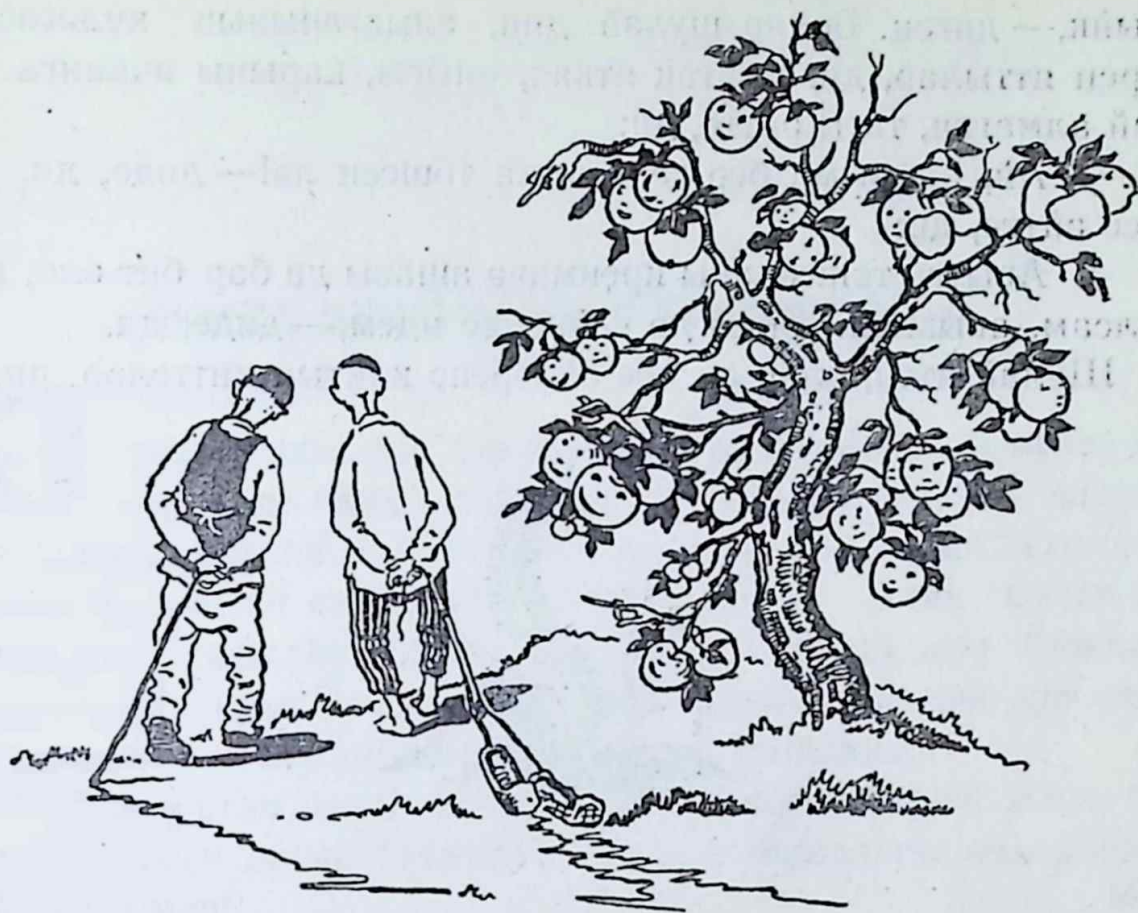
III

Қышның бик салкын көннәре икән. Бүренең койрыгы бозга ябышып каткан. Ул урыныннан кузгалып китмәкче булып караган, ләкин койрыгын боздан кубарып ала алмаган. Ул эченән генә: «Уй-уй, бик күп балык эләккән икән»,— дип уйлаган.

Таң аткач, хатыннар суга килә башлаганнар. Алар, бүрене күреп: «Бүре бар, бүре!» — дип кычкырыша башлаганнар. Алар, барысы бергә жыелып, кайсы көянтә, кайсы таяк, кайсы башка нәрсә белән бүрене кыйнарға керешкәннәр.

Бүре сикергәли торгач койрыгын өзеп, артына да карамыйча, урманга чапкан.

ИКЕ ЯЛКАУ

Ә үвәлге заманда булган, ди, бик ялкау ике кеше. Болар бер тапкыр барганнар, ди, урманга. Ул урманда бик тәмле алма бирә торган алмагачы бар, ди. Болар бара торгач, шул алмагачын күргәннәр. Алмагачын күргәч, олырагы әйткән, ди:

— Әйдә, без бу алмагачын селкетеп, алмасын коеп ашыйк,— дигән. Кечерәге әйткән:

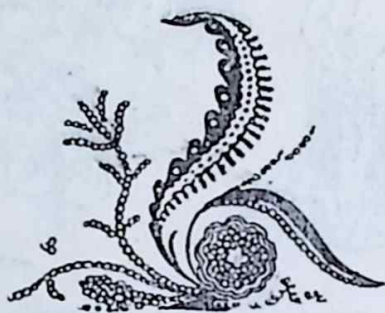
— Иренмичә аны селеккәнче, әйдә ичмаса астына кереп

ятыйк,— дигән. Болар шулай дип, алмагачының күлэгәсенә кереп яттылар, ди. Байтак яткач, олысы, карыны ачканга чыдый алмагач, тагы әйтте, ди:

— Ай, авызыма бер генә алма төшсә лә!— диде, ди. Кечесе әйтте, ди:

— Авызга төшсә, аны иренмичә ашавы да бар бит әле, мин булсам, авызыма төшсә дә чәйнәмәс идем,— диде, ди.

Шулай итеп, алар ач көе өйләренә кайтып киттеләр, ди.

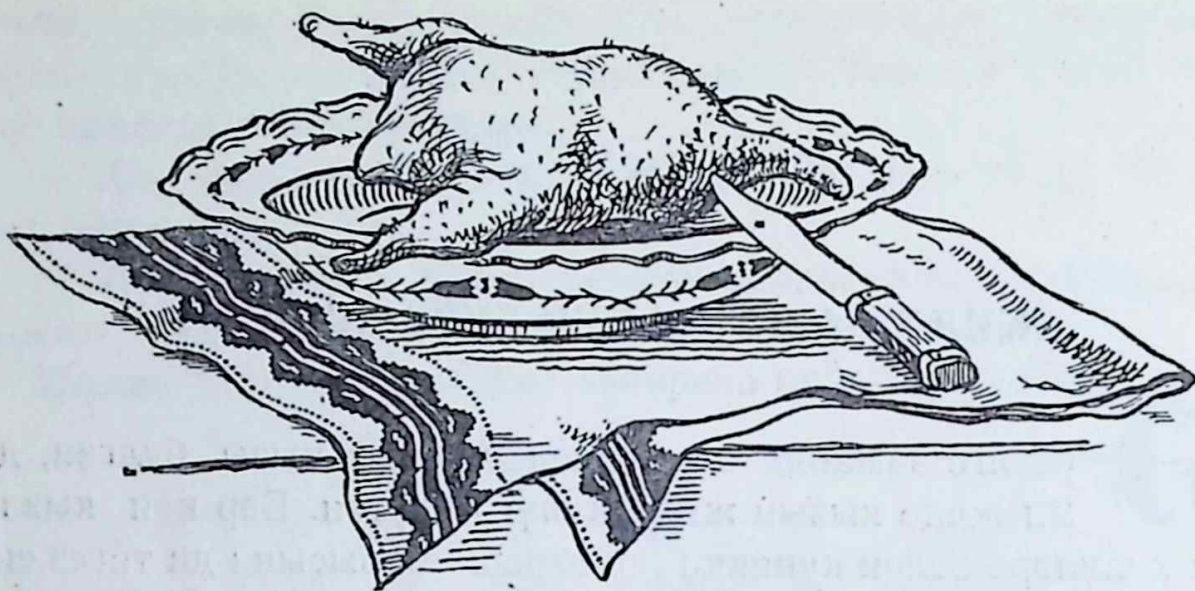
ЖИДЕ БАЖАНЫ БЕР БҮРЕ АШАГАН

Әүәлге заманда бер кешенең жиде кызы булган, ди. Ул жиде кызын жиде кияүгә биргән. Бер көн кызларын кияүләре белән кунакка чакырып барысына да тигез сый куйган, һәммәсен дә бертигез хөрмәт иткән. Алай булса да, кияүләрнең һәркайсы каенатасы белән каенанасына бажаларыннан сөөкләрәк буласы килә икән. Шулай берничә көн сыйланганнан соң, болар өйләренә кайтып киткәннәр.

Кайта торгач, юлда боларга бер ач бүре очрап, жиде бажаның берсен ашый башлаган. Қалган бажалары эчләреннән әйтәләр, имеш:

— «Әйдә, ашый бирсән, каенишебез аны бигрәк яхшы сыйлаган иде, ул булмаса, мин сөөкләрәк булырмын»,— диләр, имеш. Аннан соң бүре икенчесенә ябышкан, соңыннан өченчесенә. Озын сүзнең кыскасы, шул бүре берәм-берәм бу жиде бажаның һәммәсен дә ашап бетергән, имеш.

АГАЙ КАЗНЫ НИЧЕК БҮЛГЭН

Бер кеше, азыкка бик аптырагач, авылдагы бер байдан бурычка ашлык сорамакчы булган. «Буш кул белән бару яхшы түгел» дип, байга актык казын кыстырып киткән.

Бай моңар әйткән:

— Син бу казны бүлеп тә бир инде,— дигән.

Болар барысы бергә жыелып утыргач, агай иң элек казның башын кисеп хужага тоттырган:

— Син баш кеше, сиңа казның башы,— дигән. Аннан соң казның муенын кисеп хужаның хатынына биргән:

— Ир — баш, хатын — муен, дигәннәр. Сиңа казның муены тиеш,— дигән.

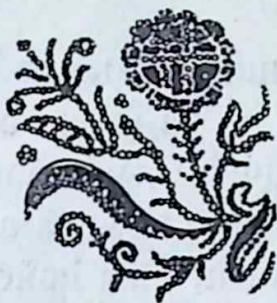
Казның ике канатын ике кызга биргән:

— Сез бу йорттан очасы кешеләр, менә сезгә канатлары,— дигән.

Аннары ике аякны ике малайга тоттырган:

— Сез ата-анагыз йомышы белән йөгереп йөрүчеләр, сезгә аяклары тиеш,— дигән. Шуннан соң әйткән:

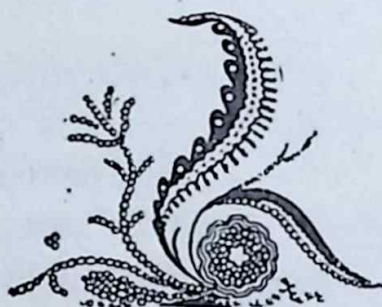
— Мин баш та, муен да, канат та түгел, урта бер кеше, инде бу уртасы миңа тиеш,— дигән. Қазның бөтен гәүдәсен үзенә алган. Әлеге кеше бу байны зирәклеге белән хәйран итеп, аннан үзе сораган қадәр ашлық алып киткән.

КОРЫ КУАНЫЧ

Көnnөрдән бер көнне бер кеше басу буенча бара икән, бер куян күргән дә үз-үзенә әйткән:

— Мин бу куянын, качып кына барыйм да, таяк белән бәреп үтерим, тиресе белән итен калага алып барып сатармын да акчасына бер кәжә алырмын; аны һәйбәтләп ашатсам, ул дүрт бәрән китерер. Болар тагын дүртәрне бәрәнләп кәжәләр күбәеп житкән, аларның барысын да сатармын да үземә яңа йорт салып, рәхәтләнеп торырмын. Эх!— дип бик каты кычкырган икән, куян куркып сикереп чыккан да урманга чапкан.

ГӨЛЧЭЧЭК

Борын-борын заманда, зур карурман эчендә бер убырлы карчык торган, ди. Аның бер улы белән Гөлчәчәк атлы бер килене булган, ди. Карчык бик явыз икән, ди, гомер-гомергә яхшы кешеләрне аздырып, батырларны юлдан яздырып йөргән, ди. Карчыкның улы, анасының явызлыгына түзә алмыйча, дөнья гизәргә, бәхет эзләргә чыгып киткән.

Гөлчәчәк әниләрен бик сагына икән, тик аны каенанасы-убырлы карчык бер жиргә дә чыгармый икән, үзе төннәрен яхшы кешеләрне аздырырга, батырларны юлдан яздырырга чыгып киткәндә дә киленен өендә бикләп калдыра икән, ди.

Төннәрдән бер төнне, убырлы карчык үзе чыгып киткәндә ишеккә йозак салырга оныткан, ди. Көлгә салган күмәчләрен дә калдырып киткән, ди.

Аның чыгып китүе булган, ди, ишекнең ачык калуын белгәч тә, Гөлчәчәк әниләренә китәргә жыена башлаган, ди:

Урман эче бик якты,
Күктә айлар калыкты.
Көлдән күмәч аламын,
Әниләргә барамын,
Әниләргә барамын,—

дип җырлый-җырлый, куенына төче күмәч кыстырган да, ди, әниләренә кунакка дип, чыгып киткән, ди.

Төн киткән, көн киткән, бара торгач, байтак жир киткән. Ул арада убырлы карчык кире әйләнеп кайткан да, килене артыннан куа чыккан. Соры бүре төсенә кергән дә, ди, жирне исни-исни чабып киткән, ди, чаба торгач, киленен куып җиткән, ди. Гөлчәчәкнең каршысына төшкән дә, ди, калын тавыш белән улап җибәргән, ди:

Көлтә-көлтә койрыгым,
Болгый-болгый улаем.
Күмәчләремне бирмәсән,
Калжа-калжа тураем,
Калжа-калжа тураем.

Гөлчәчәк бик курыккан, күмәч биреп кенә котылыр иде дә, ул вакытта инде аның күмәче калмаган. Ары каранган, ди, бире

каранган, ди, якында гына тузгак башлы, куыш эчле зур бер карама күргән, ди, шул карамага ялына башлаган, ди:

Эйләнмәле карама,
Бәйләнмәле карама.
Соры бүре куып житте,
Яшерсәнә, карама,
Яшерсәнә, карама.

Эйләнмәле карама Гөлчәчәкне бик кызганды, ди, тиеннәр чикләвек жыеп, ярканатлар кунып чыга торган кечкенә куышының ишеген ачып жибәргән иде, ди, Гөлчәчәк куышка керде дә качты, ди.

Соры бүре карама төбен тырный-тырный улаган да, ди, Гөлчәчәкне чыгара алмагач, таң алдыннан өенә кайтып киткән, ди.

Ул арада таң аткан, кояш чыккан, көн булган. Гөлчәчәк, карамага рәхмәт әйтеп, тагын үз юлына чыгып киткән. Бара торгач, кич булган, соры бүре, килененәң эзеннән исни-исни барып, тагын куып житкән. Гөлчәчәкнең алдына төшөп, тагын улап жибәргән, ди:

Көлтә-көлтә койрыгым,
Болгый-болгый улаем.
Күмәчләремне бирмәсән,
Калжа-калжа тураем,
Калжа-калжа тураем.

Гөлчәчәк бик курыккан, ди. Ары караган, ди, бире караган, ди, түгәрәк аланда бик матур бер күл бар икән, Гөлчәчәк шул күлгә ялына башлаган, ди:

Түгәрәк алан, көмеш күл,
Көмеш күлнең суы мул.

Соры бүре куып житте,
Яшерсәнә, көмеш күл,
Яшерсәнә, көмеш күл.

Көмеш күл Гөлчәчәкне бик кызганган, ди, тирән суын айкалдырып, дулкыннарын чайкалдырып Гөлчәчәк басып торган жирне тирән су белән урап алган, ди, соры бүре күл читендә бүленеп калган, ди.

Соры бүре күл читен тырный-тырный төн буе улаган да, Гөлчәчәк янына керә алмагач, таң алдыннан тагын өенә кайтып киткән, ди.

Ул арада таң аткан, кояш чыккан, көн булган. Гөлчәчәк көмеш күлгә рәхмәт әйтеп, тагын үз юлына чыгып киткән. Барган, ди, барган, ди, иртә киткән, кич киткән, китә торгач урман-ның кырыена ук чыгып житкән. Инде эниләрәнең өй түбәләре дә күренә башлаган, ди. Тик шул урында соры бүре тагын куып житкән дә, ди, бу юлы бигрәк тә каты ачуланып, улап жибәргән, ди:

Көлтә-көлтә койрыгым,
Болгый-болгый улаем.
Күмәчеңне ашатмасан,
Калжа-калжа тураем,
Калжа-калжа тураем.

Гөлчәчәк бик курыккан. Ары каранган, бире каранган да, басу кырыенда үсеп утырган кушкаенга менеп киткән, ди. Соры бүре, кушкаенның тамырларын казый башлаган, ди.

Гөлчәчәк бик курка икән, ди.

— Инде монда кайтып житкәч тә эниләрне күрмичә үләрмен микәнни соң,— дип әйтеп, бик елап утыра икән, ди. Шунда кушкаен башына бер сыерчык килеп кунган, ди. Гөлчәчәк сыерчыкка ялына башлаган, ди:

Ала муен сыерчык,
Кола муен сыерчык.
Чәч бөртегем әманәтем,
Илтеп бирче, сыерчык,
Илтеп бирче, сыерчык.

Гөлчәчәк сыерчыкка бер-ике чәч бөртеген алып биргән, ди. Сыерчык аны алып Гөлчәчәкләрнең әниләренә очып киткән дә, ди, чәч бөртеген аларның капкаларына элөп куйган, ди.

Гөлчәчәкнең абыйсы капка төбенә чыккан икән, чәч бөртекләрен күргән.

— Әһә, кара юргам кашынып торганда ял бөртекләре калган икән,— дип әйтеп, чәч бөртеген алып кереп думбрага кыл итеп тарткан, ди.

Гөлчәчәкнең жингәсе думбраны аяк тибөп бии-бии уйный башлаган икән, думбра кылы Гөлчәчәк булып жырлап жибөргән:

Бии-бии уйнама,
Билгенәем авырта,
Тибә-тибә уйнама,
Түбәләрем авырта...

Моңар жингәсенәң исе киткән:

— Әбәү, бу думбрага ни булган?— дип әйтеп, думбраны иренә биргән. Ире чиертеп-чиертеп уйный башлаган икән, думбра тагын жырларга тотынган:

Басма, басма, абыем,
Башкынаем авырта,
Чиертмә-чиертмә, абыем,
Чәчкенәем авырта.
Урман бую, кушкаен,
Кушкаенда сөңләң бар,

Кушкаеннын төбөндө
Каенанам-убыр бар.
Думбранны куй, абый,
Кушкаенга кил, абый.

Шуннан соң абыйсы:

— Карасана, Гөлчөчөк сеңелем харап була язган бит,—
дип, чукмарын алган да, ди, бүре тибә торган атына атланып,
урман буена чапкан, ди. Ул барып житкәндә, соры бүре куш-
каеннын тамырларын актарып бетерә язган иде, ди, кушкаен
менә авам, менә авам дип кенә торадыр иде, ди.

Гөлчөчөкнең абыйсы соры бүрене бәрәп үтергән дә, ди,
Гөлчөчөкне өйләренә алып кайткан, ди.

Шуннан бирле Гөлчөчөк бик әйбәт гомер итә башлаган, ди.

Бүгөн барып кичә кайттым, мин дә булдым аларда. Сый-
хөрмәт бик дан булды, ашатканнары май, эчергәннәре бал
булды. Ике мичкә, бер чүмеч, теләсәң күпме эч. Тик авызга
эләкми, мыек кына чылана.

ЗИРӘК КАРТ

Элек заманда буладыр бер патша. Ул житмеш яшькә житкән кешеләрне, «барыбер эшкә ярамыйлар» дип, үтертә торган була. Бер егетнең була житмеш яшьлек атасы. Бу егет, атасын үтертәсе килмичә, аны байтак вакытлар яшереп асрый. Егет, үзе урманнан йөреп кайткан саен, атасы янына керә икән. Атасы моннан сорый икән:

— Нихәл улым, дөньяда ниләр бар?— ди икән. Егет күргәнән-ишеткәнән — барын да сөйләп бирә икән.

Шулай бер көнне егет кайта. Кайта да әтисе янына керә.

— Нәрсәләр күрдең, улым, ниләр ишеттең?— ди әтисе.

— Эти,— ди егет,— патша үзенен вәзирләре белән су буена төшкән,— ди.— Су төбендә яп-якты ялтырап торган гәүһәр күренә. Шуны су төбенә төшөп эзлиләр — юк, менгәч карыйлар, тагы су төбендә ялт итеп күренеп тора,— ди.— Шуңарга бик аптыраганнар. Патшаның вәзирләре дә моның хикмәтен белми икән,— ди.

Карт әйтә:

— Әй, улым,— ди,— анда бер агач бармы, су буенда?— ди.

— Нәкъ шул агач тирәсендә эзлиләр,— ди егет.

— Ул агач башында кош оясы бармы?— ди карт.

— Бар.

— Алайса, ул гәүһәр су төбендә түгел, кош оясында булырга кирәк. Суга шуның шәүләсе төшкән булыр,— ди карт.

Иртәгесен торып, патша кешеләре яңадан барып карыйлар. Күрәләр, гәүһәр су төбендә ялтырап ята, суга чумалар — тагын юк. Таба алмыйча, тагын аптырап кайтып китәләр. Болар таба алмагач, егет патша янына бара да сөйли:

— Падишаһым-солтаным, бер сүз сөйләр идем мин сиңа,— ди. Бу гәүһәр су төбендә түгелдер, су буенда агач бар, агач башында оя бар, шул ояда булырга кирәк, ди, шуны менеп карыйк әле,— ди.

Ярый, патшаның менүчеләре күп була, тиз генә агач башына менеп китәләр дә каз йомыркасы кадәр гәүһәрне алып та төшәләр. Патшаның исе китә моңарга. Патша вәзирләрен бик орыша.

— Үзегез барыгыз да укыган кешеләр, шул авыл малае кадәр дә акылыгыз юк,— ди.

Патша егеттән сорый:

— Моңы сиңа кем өйрәтте?— ди.

— Үзем белдем,— ди егет.

Вәзирләрнең бу егеткә бик ачулары килә. Егет үзләреннән өстен чыкты бит инде. Хәзер вәзирләр егет өстеннән патшага әләкләп, аны ничек булса да үтертмәкче булалар. Патшага барып әйтәләр:

— Ул, диләр, миңа нәрсә күрсәтсәләр дә беләм, дип әйтә, диләр. Без аңа ике айгыр күрсәтик, диләр. Икесе дә бертөсле, бертигез булсын, авызын да ачып карамасын, янына да килмәсен, кайсы карт, кайсы яшь икәнлеген читтән торып кына белсен,— диләр.

— Ярый,— ди патша, егетне чакыртып ала да әйтә:

— Иртәгә килерсен, без сиңа шундый-шундый ике айгыр күрсәтербез, син шуларның кайсы карт, кайсы яшь икәнлеген белерсен,— ди.

Егет, бик кайгырып, «ярар», дип кайтып китә. Кайткач атасы янына керә.

— Улым, нихәл?— ди атасы.

— Эти, ди, гәүһәр, син әйткәнчә, кош оясында булды, ди. Тик патша миңа бүген тагын шундый-шундый мәсьәлә бирде әле,— ди.

— Әй улым,— ди атасы,— аның өчен хәсрәтләнмә, ул берни түгел, ди. Иртәгә барырсың, ике айгыр китерерләр. Аның картын яшен шуннан белерсен: яшь айгыр ерактан ук тузгып, уйнаклап килер, карт айгыр башын борып, яшь айгырга юл биреп китәр, ди.

Ярар, егет иртә торып бара. Вәзирләре белән патша да килә. Килә дә ике айгыр китерә, икесе дә бертөсле, икесе дә бертигез.

— Моның кайсы карт, кайсы яшь?— диләр егеткә.

Ике айгыр ике яктан кара-каршы киләләр. Яшь айгыр әллә каян тузгып килә, карт айгыр башын иеп кенә уза. Егет әйтә:

— Менә бусы карт айгыр, бусы яшь айгыр,— ди.

Бу егет моны да белде бит инде. Икенче көнгә тагы моңарта мәсьәлә хәстәрлиләр. Багана кебек ике агач, берәр саженьлы. Икесе дә шоп-шома итеп юнылган.

— Шушы агачларның кайсы башы оч, кайсы башы төп була, шуны бел, диләр.

Егет бик хәсрәтләнеп кенә кайтып китә. Қайткач, тагын әтисе янына керә.

— Улым, ди, бүген ниләр күрдең?— ди.

— Әти, ди, айгырны белдем, син әйткәнчә булды, ди. Миңа тагын мәсьәлә биреп жибәрделәр. Бертигез юнган ике агач, тышыннан бернәрсәсә дә беленми, шуның кайсы башы оч, кайсы башы төп икәннен белергә,— ди.

— Әй, улым,— ди атасы,— аның өчен кайгырма син, ди. Син ул агачны суга салырга куш, ди. Суга салгач, оч башы өскә калкыбрак, төп башы төпкә батыбрак торыр,— ди.

Ярар. Иртәгесен егет торып китә. Барып керә. Моңа шоп-шома итеп, ике агач юнып куйганнар.

— Менә сиңа ике агач, юнып та карама, күтәrmә дә, кайсы башы оч, кайсы башы төп икәннен болай гына бел,— диләр. Егет:

— Суга салып карагыз әле,— ди. Суга салалар, агачның бер башы бата, бер башы өскә калка. Егет әйтә:

— Менә бу башы очы, бусы төбе була,— ди.

Тагын белде бит бу, алай да булмады. Патша бик гажәпләнә. Ул егеттән сорый:

— Моңы сиңа кем өйрәтте?— ди. Егет әйтә:

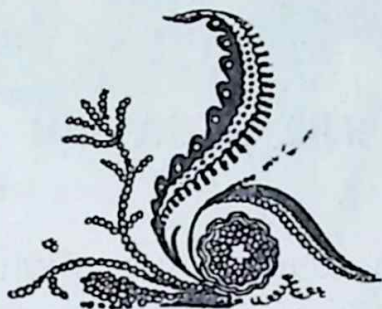
— Үзем беләм,— ди.

— Юк, син әле моңы белерлек түгел, яхшылык белән әйтмәсәң, мин сине астырам,— ди. Егет әйтмиçә булдыра алмый:

— Минем житмеш яшьлек әтием бар, мин аны үтертмиçә яшереп асырыйм, миңа шул акыл бирә,— ди.

Шуннан соң патша әйтә:

— Яхшы, дөньяда картлар да кирәк икән, картлардан башка дөнья бармый икән. Моннан соң картларга тимәскә,— ди.

ЯЛКАУ ХАТЫН

Булган, ди, бер кеше, аның булган, ди, хатыны. Бер-дәнбер көнне бу кеше хатынын уракка жибәргән, ди. Бу хатын басуга барган да ятып йоклаган, ди. Кич кайткач, ире хатыныннан сорады, ди:

— Күп урдыңмы, карчык?— дип. Хатыны әйткән, ди:

— Урып урмадым, карап тормадым, торып торна санамадым, өчәр-өчәр көлтәдән өч өем көлтә урдым,— дигән, ди. Қарты әйтте, ди:

— Һәй рәхмәт, карчык, бик күп урган икәнсең,— дип әйтте, ди.

Шулай итеп, ире мич башында ятып, хатыны басуга барып йоклап, ураклары кешедән артка калып, ашлықлары коелып бетте, ди.

АЛТЫН БАЛДАК

Карт белән карчыкның бер генә малайлары бар. Болар үзләре бик бай түгел икән. Ул арада карт үлеп китә. Карчык малай белән генә кала. Болар бай булмасалар да, карттан өч йөз тәңкә акча кала. Тора-бара малай үсеп житә. Малайны карчык базарга чыгармакчы була.

— Йорт кирәге алып кайт,— дип, бер йөз тәңкә акча бирә. Малай, йөз тәңкә акчаны алып, базарга китә. Нәрсә алырга кирәген белми бу яшь малай, әйбер таба алмый. Моңа, йөри торгач, туры килә бер песи баласы сатучы кеше. Малай песи баласы сатучы кешедән сорый:

— Йорт кирәгенә ярыймы бу, абый?— ди. Сатучы әйтә:

— Йорт песисез булмый, йортта иң кирәк әйбер бу,— ди. Бу әйтә:

— Қыйммәтме песи баласы?— ди.

— Песи баласы кыйммэт түгел, ди, йөз тәңкә генә,— ди. Песине алып кайта малай.

— Менә бу йорт кирәге, ди. Сатучы абый: «Йорт песисез булмый»,— дип әйтте,— ди. Әнисе карчык әйтә аңар каршы:

— Әй улым, улым, ди, акчаны юкка әрәм итәсең, болай булса, хәер сорашып тамак туйдырырга калырбыз, безгә нәрсәгә ул пси баласы,— ди. Бу шулай диде дә бетте, песигә сүз булмады.

Икенче атна житкәч, әнисе малайга тагын йөз тәңкә акча бирә:

— Юк-бар нәрсәгә акчаны әрәм итмә, йорт кирәген алып кайт, ди. Базарга барды малай, йөри-йөри бу, ул арада базар тарала башлый. Моңар туры килә бер эт баласы сатучы. Бу малай эт баласы сатучыга әйтә:

— Абый, йорт кирәгенә ярыймы бу?— ди. Теге әйтә:— Инч йорт кирәге бу, йорт этсез булмый,— ди.

— Қыйммәтме соң аның бәһәсе?— ди.

— Бу, ди, кыйммәт түгел, ди, моның бәһәсе бер йөз тәңкә,— ди. Бер йөз тәңкә акчаны бирә дә ала бу. Алып кайта моны анасы янына. Анасына әйтә:

— Менәтерә, мин эт баласы алып кайттым, сатучы абый: «Юньле йорт этсез булмый»,— дип әйтте,— ди. Анасы әйтә:

— Әй улым, улым, безгә эт нәрсәгә соң?— ди, ачулана.

Хәзер икенче базар килеп житә:

— Базарга бар, ди, малаена анасы, менә сиңа актык йөз тәңкә, ди. Юк-бар нәрсәгә әрәм итмә, йорт кирәген генә алып кайт,— ди.

Егет базарда йөри, алырга һич әйбер тапмый. Базар тарала башлагач, бу егеткә туры килә бер кеше: баш түбәсенә куеп әржә күтәргән. Бу егет сорый аннан:

— Бу нәрсә, абый?— ди. Сатучы әйтә:

— Керпе баласы ул,— ди.

— Бу, ди, йорт кирәгенә ярыймы?— ди.

— Йортка иң кирәк нәрсә инде бу, йорт кerpесез булмый,— ди.

— Қыйммәтме соң?— ди.

— Бу, ди, қыйммәт түгел, ди, йөз тәңкә генә,— ди. Йөз тәңкә акчаны бирә дә ала егет. Алып кайта да бу анасына әйтә:

— Менә мин керпе алып кайттым, ди. Сатучы абый: «Йорт кerpесез булмый», дип әйтте,— ди. Анасы моңа тагын ачулана:

— Без бик ярлы кеше бит, ди, хәер сорашып тамак туйдырырга калдык инде, ди, керпе ул сөтсез тормый, аны туйдырырга кирәк бит,— ди. Анасы егетне бик каты ачуланды да хәзер шул көенчә бетте инде бу.

Болар көн үсәләр, төн үсәләр. Песи баласы пси булып житте, эт баласы эт булып житте. Керпе баласы зур керпе булды. Бар да үсеп життеләр. Беркөнне керпе телгә килде.

— Син, ди, егет, ди, мине фәлән жиргә, ояма илтеп жибер инде,— ди. Егет моңа каршы бер сүз дә әйтми, кerpене әржәсе белән күтәреп алып китә. Оясына барып житкәч, кerpене жиберә бу. Керпе оясына кереп китә дә яңадан әйләнәп чыга.

— Син, егет, ди, мине сатып алдың, тамагымны туйдырдың, бер сүз әйтмәдең, ояма китер дигәч, китердең, ди. Шуның өчен менә мин сиңа бүләк итеп бер алтын балдак бирәм. Син жиде төн уртасында, шул алтын балдакны алып чыгып, сызгырырсың, ди. Биш егет килеп басар,— ни йомышың бар?— дип сорарлар алар. Балдакны авызыңнан төшермә, төшерсәң әүвәлгечә хәерче булырсың, моны кешегә әйтмә, ди. Шулай ди дә кереп китә керпе.

Егет алтын балдакны ала да кайтып китә. Бик куана инде бу. Жиде төн уртасы житкәч, балдакны авызына кабып сыз-

тыра. Моның янына биш егет килеп баса. Бу егетләр сорыйлар:

— Ни йомышың бар?

Бу әйтә:

— Бүген йомыш үтәлми, ди, сезне белер өчен болай гына чакырдым,— ди, гозерен әйтми биш егеткә. Бу егет кереп ята өенә.

Болардан ерак түгел патша бар икән. Егет торгач анасына әйтә:

— Әни, ди, син патшага барып, аның кызын сора,— ди. Әнисе әйтә:

— Әй улым, улым, ди, патша нишләп безгә кызын бирсен,— ди. Бу әйтә:

— Бирер, әни,— ди.

Хәзер моның анасы патшага яучыга китә. Патшага барып, бу әйтә:

— Патша рәсүл, ди, мин сиңа килгәнием зур йомыш белән, ди, минем малаем сиңең кызыңны сорый,— ди. Патша әйтә:

— Без кушкан эшне үти алсагыз, кызыбызны бирербез,— ди. Бу патша шундый эш куша моңар:

— Безнеке шикелле йортларыгыз булсын, безнең белән ике арада машина юллары булсын, анда машиналар йөрөп торсын, машина юлы буенда алмагачлар үсеп торсын, алмалары пешеп торсын, ди.

Патшадан шул сүзләрне ишетеп, карчык кайтып китә. Малаена сөйли теге сүзләрне. Малай әйтә:

— Бар да булыр, әни,— ди.

Ярар. Төн була. Егет, алтын балдакны авызына кабып, сызгырып жибәрә — биш егет килә дә баса:

— Ни йомышың бар, егет?— диләр.

— Минем йомышым шул, ди егет, патшаның шикелле

йортлар булсын, патша белән ике арада машина юллары салынган булсын, машиналар йөрөп торсын, юл буенда алмагачлар үсөп торсын, алмалары пешөп торсын,— ди.

Таң ата, бу нәрсәләр һәммәсе дә була. Карчык патшаның йортына машина белән генә китә. Барып керә.

— Патша рәсүл, ди, килдем мин сиңа, ди, кичәге йомыш белән, ди. Патша әйтә:

— Яңадан бер эш кушам, ди, әгәр аны үтәсәгез, кыз сезнеке, ди. Безнең өй турында идел булсын, иделдә пароход йөрсен, идел аша чуен күпер салынган булсын, күпер астыннан пароходлар чыгып йөрсен,— ди.

Ярар, кич була, жиде төн уртасы да җитә, егет чыгып сызгыра, моның каршына биш егет чыгып баса:

— Ни йомышың бар?— диләр. Бу егет әйтә:

— Патша йорты каршында зур идел булсын, иделгә чуен күпер салынсын, чуен күпер астыннан пароходлар йөрөп торсын,— ди.

Таң ата. Патшаның торуына өй каршында идел агып ята. Иделгә күпер салынган, күпер астыннан пароходлар йөрөп тора, машиналар сызгырып үтөп тора.

Карчык тагын килә:

— Я, патша рәсүл, мин килдем, ди, эш булды,— ди. Патша әйтә:

— Хәзер кызны бирәбез, ди. Патша кызны бирмәкче була. Зур туйлар ясап, патша кызын алалар болар.

Болар хәзер тора башлыйлар патша кызы белән, теләгенә иреште инде бу. Әмма патша кызының бу егетнең серен аласы килә. Патша кызы әйтә:

— Сез әүвәле ярлы идегез, ди, безгә килеп катнашырлык булып ничек баедыгыз сез?— ди. Бу егет әйтә моңарга каршы:

— Минем алтын балдак исән булсын,— ди. Көрпә моны

әйтергә кушмаган иде. Бу хәзер алтын балдакны авызына кабып ятмый, яшереп кенә куя икән. Патша кызы алтын балдакны күзәтә. Алтын балдакны патша кызы бу куйган жирдән ала да авызына куеп сызгыра. Биш егет килеп баса моның каршына:

— Ни йомышың бар?— диләр.

— Йомышым шул минем, бу егетнең бу юллары бетсен, йортлары бетсен, ул әүвәлге мунчасына калсын, ә мине фәлән патшага илтеп ташлагыз,— ди. Бу егетнең йортлары бетә.

Егет йокыдан торса, бөтенесе беткән, әүвәлге мунча гына калган. Хатыны икенче патша малаена киткән. Хәзер патша йокысыннан тора да, килә бу егеткә:

— Син, ди, бер көн эчендә кая куеп бетердең бу дәүләтене?— ди.

Егет аптырый. Егетне хәзер патша алып китеп төрмәгә яптыра.

Төрмәдә бер көн дә уза, ике көн дә уза. Эт белән песи аптырашлар:

— «Кая безнең хужа» — диләр. Песи әйтә:

— Безнең алтын балдак юк бит хәзер, ди, аны теге явыз патша кызы алды, ди, ул хәзер фәлән патша малаенда, ди, безнең хужабыз төрмәдә ята, безгә аны коткарырга кирәк,— ди. Хәзер эт белән мәче, алтын балдакны алып кайтмакчы булып, киңәш итәләр дә чыгып китәләр.

Бара, бара болар. Бер идел бар. Иделне аркылы чыгасы. Болар иделне дә чыгалар. Болар патшаның йортына да барып житәләр. Патша капка төбенә барып житкәч, киңәш итәләр. Эт әйтә:

— Мин керә дә алмыйм, керсәм дә эш чыкмас, син, песи дус, ярдәм ит инде, кереп чык,— ди. Песи кереп китә. Әрле-бирле йөри торгач, өйнең эченә үк керә. Бу патша кызының ал-

тын балдакны кайда куйганын күзөтөп тора. Патша кызы алтын балдакны авызына кабып ята икән, мөмкин дә түгел алырга. Патша кызына бер заман ятырга вакыт житә. Песи уйланып утыра инде, «нишлэргә?» дип. Шунда бер тычкан йөри. Шул тычканны элэктерә песи. Песи моны ашамакчы була. Тычкан әйтә:

— Син мине ашама, мин синең теләсә нинди гозереңне дә үтәрмен,— ди. Песи әйтә:

— Патша кызының авызында алтын балдак бар, ди, шуны ничек итеп алабыз?— ди. Тычкан әйтә:

— Мине коткарсаң, мин сиңа аны хәзер алып бирермен,— ди. Песи коткара тычканны. Патша кызы йокыга киткәч, тычкан менә дә, патша кызының борынына койрыгын тыгып болгый. Песи моны карап тора. Болгаган иде, патша кызының төчкереп жибәрүе була, алтын балдак атылып килеп тә чыга. Песи алтын балдакны авызына каба да чыгып та китә. Чыккач, эт әйтә:

— Алтын балдакны миңа бир син, ди, менә идел чыкканда дулкын бәрер, син дулкын астында калырсың, алтын балдакны югалтырсың,— ди. Песи әйтә:

— Мин балдакны үзем алдым, хужага да үзем алып кайтып бирәм,— ди.

Менә болар иделгә килеп житәләр. Бик яман дулкын кузгала, песине дулкын бәрер ега, песи дулкын астында кала. Менә ярга чыгалар. Алтын балдакны ычкындырган бит песи. Нәкъ шул тирәдә жылымчылар йөри, бик зур жылым сөйрәп чыгаралар. Боларның бәхетенә каршы, алтын балдакны йоткан балык та жылымга эләккән. Алтын балдак әллә каян елтырап күренеп тора. Жылымны өстерәп чыгаралар. Балыкчылар үзләре бернәрсә дә белмиләр. Эт бу балыкны ала да чаба. Бер кавым алып киткәннән соң ярып карыйлар — алтын балдак

килә дә чыга. Хәзер эт балдакны песигә бирми, үзе алып кайта. Болар кайтып житәләр төрмә янына. Моны кертеп бирергә кирәк бит инде. Алтын балдакны эт песигә биреп, песи хужага кертеп тапшыра.

Егет, алтын балдак кайткач, бик сөөнә. Хәзер жиде төн уртасы килеп житә. Сызгырып жибәрә, биш егет килеп баса.

— Нинди йомышың бар?— диләр.

Егет әйтә:

— Йомышым шул, мине төрмәдән чыгарыгыз, йортларым элеккечә булсын, машина юллары булсын, алмагачлар үсеп торсын, алмалары пешеп торсын, ди.

Иртә белән торса, һәммәсе дә ул дигәнчә, машиналар йөрөп тора, алмагачлар үсеп тора, алмалары пешеп тора. Хәзер бу егет төрмәдән чыга. Янә жиде төн уртасы житә, янә биш егет килеп баса:

— Минем фәләнчә патшадагы хатынны алып кайтыгыз,— ди.

Теге патша кызын бу егетнең торуына алып кайтып житкереп, өстәл янына бастыралар. Егет сигездән үргән камчы белән патша кызын бик нык пешерә:

— Ник болай иттең син?— ди. Патша кызы егетнең аяк астына егылып гозер итә:

— Алай булмас идем инде, бик ялгыштым,— ди. Патша кызын акылга утырта бу. Патша да моның янына килеп, бик ялына. Егет шунда патша булып кала.

ЭЛӘКЧЕ

Бервакыт арслан киек авырый башлаган. Барча жан-вар, киек хайваннар арсланның хәлен белергә килгәннәр. Монда бары төлке генә булмаган. Бүре арслан патшага әйткән:

— И патша, төлке сине патша дип тә белми, хәл белергә килү түгел,— дигән.

Ул арада төлке дә килеп җиткән. Арслан, төлкене күреп, бик каты кычкырган:

— Әһә, син шулай икәнсең әле,— дигән.

Төлке әйткән:

— И солтаным, сүземне әйтергә рөхсәт бирсәнә,— дигән.— Мин шуның өчен соңга калдым: синең авырганыңны ишеткәч, табиблар * эзләп, төрле якларга чабып йөрдем. Әмма дәва тапкач килдем,— дигән.

Арслан әйткән:

— Нинди дәва таптың соң?— дигән.

Төлке моңар әйткән:

— Әгәр син бүрене үтереп, аның жылы тиресенә чорналып ятсаң, хәзер тазарырсың,— дигән.

Арслан шундук бүрене үтергән.

* Табиб — врач.

АЮ БЕЛЭН БАБАЙ

Урманнан бер аю чыкты, аны аучылар куып чыгарды, ди. Юлда аюга бер бабай очрады, ди. Бабайга әйтә, ди, аю:

— Зинһар, мине коткар, мине куа киләләр, ни теләгәң бар, барын да бирермен,— ди.

Бабай әйтә:

— Бу капчыкка сыймассың бит син, бик олы гәүдәле икәнсең,— ди. Аю әйтә:

— Сыям, бабай, ди, зинһар коткара күр,— ди.

Аю капчыкка кереп йомарланып ята. Бабай капчык өстенә утыра, ул арада аучылар да килеп житә:

— Бабай, моннан аю үткәнен күрмәдеңме?— диләр.

— Ул аю бик күптән узып китте, бик күп юл үткәндер инде, житә алырсыз микән,— ди бабай. Аучылар узып китә.

Бабай аюны капчыктан чыгара. Аю бабайның якасына ябыша:

— Қарыным бик ач, ашыйм мин сине,— ди. Бабай әйтә:

— Изгелеккә явызлык бармыни, мин сине үлемнән коткардым бит,— ди.

— Ашыйм мин сине,— ди аю. Бабай әйтә:

— Әйдә берәр кешедән сорыйк, изгелеккә явызлык бармикән, булса ашарсың,— ди.

Китәләр, су буенда бер карт сыер күрәләр.

— Иптәш, изгелеккә явызлык бармы?— дип сорый бабай. Сыер әйтә:

— Нинди изгелек кылдың?— ди.

— Мин моны үлемнән котқардым,— ди бабай,— аучылар үтерәләр иде моны,— ди.

— Адәм баласы игелексез ул, изгелеккә явызлык бар, кулга төшкән икән, әйдә, аша,— ди сыер.— Яшь чагында сөтемне саудылар, картайгач, куып чыгардылар, хәзер менә ашарыма да юк,— ди сыер.

Бабай әйтә:

— Әйдә, тагын берәүгә барыйк,— ди. Барсалар, бер ат очрый.

— Изгелеккә явызлык бармы?— ди кеше. Ат сорый:

— Нинди изгелек кылдың?— ди.

— Мин моны үлемнән коткардым,— ди бабай.

— Изгелеккә явызлык бар,— ди ат,— туры килгәндә аша инде, калжасын да калдырма, ди. Яшь, куәтле чагымда авыр йөкләргә жигеп җәфаладылар, инде картайгач, куып чыгардылар, ашарыма да бирүче юк,— ди ат.

Аю бабайның тагын якасыннан тотып ала. Бабай:

— Тагын берәүгә барыйк инде, өч булсын, ул да шулай дисә, аннары ашарсың,— ди.

Китәләр, бер төлке туры килә. Төлкегә әйтә бабай:

— Изгелеккә явызлык бармы?

Төлке әйтә:

— Нинди изгелек кылдың?— ди. Бабай әйтә:

— Мин моны үлемнән коткардым, аучылар килеп үтерәләр иде, капчыгыма тыгып кына алып калдым,— ди. Төлке әйтә:

— Бабай, үзең карт кеше, ди, ялгыш сүз сөйлисең, ди, бу хәтле аю капчыкка сыямы соң?— ди. Аю әйтә:

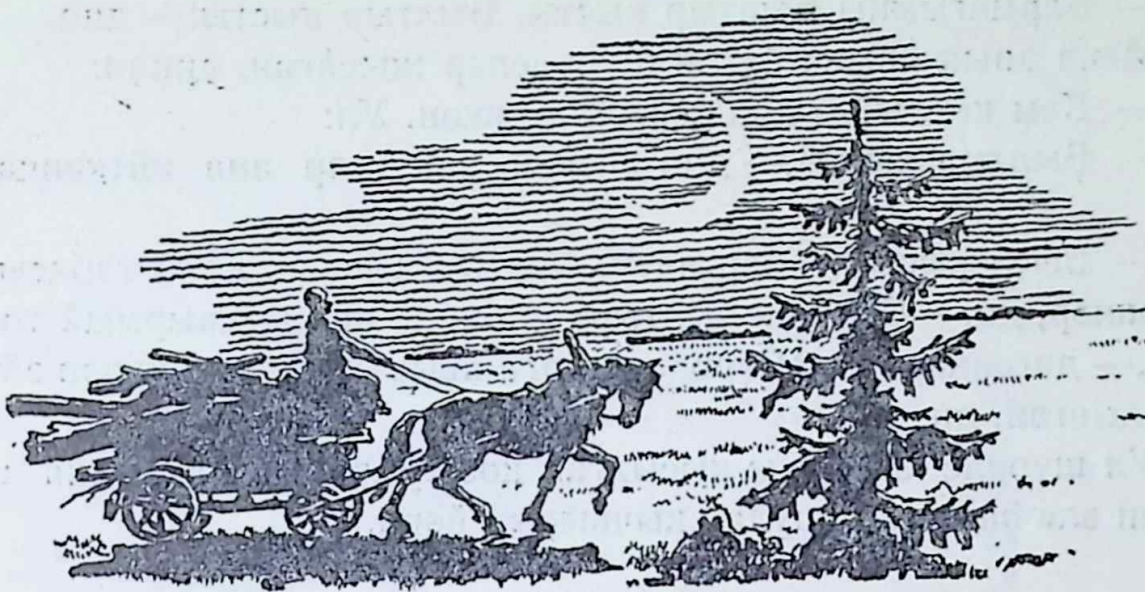
— Сыям, сыям,— ди. Төлке әйтә:

— Мин үз күзем белән күрмичә ышанмыйм, кереп кара шушы капчыкка,— ди. Аю, йомарланып капчыкка керә. Төлке капчыкның авызын жыеп тотып бабайга бирә:

— Мә, бәйлә, ди, бишмәтең дә бик тузган икән, үтер моны, тун тегәрсең тиресеннән,— ди.

Бабай, аюны таяк белән кыйнап үтереп, тиресен өенә алып кайта. Шулай итеп, хәйләкәр төлке бабайны үлемнән коткара.

ШҮРӘЛЕ

Әүвәле берәү урманда утын кисә икән, аның янына бер шүрәле килеп чыккан, ди. Шүрәле аңа:

— Син ни атлы?— дигән. Ул кеше:

— Мин Былтыр атлы,— дигән. Шүрәле кешегә:

— Әйдә кети-кети уйныйк әле,— дигән.

— Ярар, элгәре менә бу тумранны ярыйк әле, аннары уйнарбыз,— дигән.

Кеше тумранга балта белән чапкан икән, тумран азрак ярылган. Шуннан соң бу кеше шүрәлегә әйткән:

— Мин икенче чапканчы, син шунда бармагыңны кыстырып торсана,— дигән. Шүрәле бармагын ярыкка куйган икән, кеше балтасын алгач, ул шунда кысылган да калган. Кеше балтасын алган да качкан. Шүрәле шыр-шыр кычкыра башлаган, ди.

— Бармагымны Былтыр кысты, Былтыр кысты!— дип.
Менэ аның янына бүтэн шүрөлеләр жыелган, аннан:

— Кем кысты?— дип сорыйлар икән. Ул:

— Былтыр кысты,— дип әйткән, ди. Алар аңа әйткәннәр,
ди:

— Быел кысса, табар идек, былтыр кыскач, каян табасың,
дигәннәр, ди.— Соң син былтырдан бирле ник кычкырмый тор-
дың,— дигәннәр, ди. Шүрәле аларга авыртуыннан юньләп әйтә
дә алмаган, ди.

Ул шүрәле бармагы кысылган көе тумранын аркасына кү-
тәрәп әле һаман да шулай кычкырып йөри, ди.

ЭЧТӨЛӨК

Тапкыр егет	3
Хэйлэгэ каршы хэйлэ	10
Кэкре каен терэткэн	11
Кэжэ белэн бүре	13
Үги кыз	18
Ябалак	25
Бүре белэн тегүче	26
Күке кычкыргач, көтүче хезмэт хақы ала. . .	28
Куркак юлдаш	31
Саран белэн Юмарт	32
Төлке белэн бүре	37
Ике ялкау	39
Жиде бажаны бер бүре ашаган	41
Агай казны ничек бүлгэн	42
Коры куаныч	44
Гөлчөчөк	45
Зирэк карт	51
Ялкау хатын	56
Алтын балдак	57
Элөкче	65
Аю белэн бабай	66
Шүрөле	69

НАХОДЧИВЫЙ ДЖИГИТ

Татарские народные сказки

(на татарском языке)

Художество редакторы Э. Е. Дьячкова

Техник редакторы Г. Н. Неделько

Корректоры С. Г. Аблаезова

Наборга бирелде 16 VII-1956 ел.	Басарга кул куелды 29 VIII-1956 ел.
Кәгазь форматы 70×92 ¹ / ₁₆ .	Учет-изд. таб. 2,64. Басма табак 4,5 (5,26).
Табакта 68.100 хәреф.	Заказ № 0303. Тираж 15.000. Бәясе 95 тисн.

ТАССР Культура Министрлыгының Татполиграф типографиясе.
Казан, Миславский ур., йорт № 9.

Баясе 95 тнен